

Željko Tolić
ISUSOVA DOMOVINA U POVIJESNIM MIJENAMA:
OD ALEKSANDRA VELIKOGA DO TITA FLAVIJA
(336. pr. Kr. - 73. po. Kr.)

*The homeland of Jesus affected by historical changes:
From Alexander the great to Titus Flavius
(336 BC - 73 AD)*

UDK. 27-31:(1-88)“336. pr. Kr.-73. po Kr.”(091)

Pregledni rad
Review article
Primljeno 2/2022

Sažetak

Palestina, za kršćane Sveta zemlja, oduvijek je zbog svoje duhovne i profane povijesti privlačila znatizeljnu i pobuđivala različite osjećaje. Na znatizeljnu i duhovnost nastao je i ovaj rad, koji je podijeljen u tri poglavlja. U prvome, koji je naslovljen Helenističko i Makabejsko razdoblje, autor govori o vladavini dviju helenističkih dinastija (egipatske Ptolomejevića i sirijske Seleukovića) u Palestini, s jedne, te o židovskoj borbi za samostalnost pod vodstvom svećenika Matatije i njegovih sinova, s druge strane. U drugom poglavlju naslov kojega je Rimski dominacija u Palestini, autor u relativnim podnaslovima obrađuje rimsko osvajanje Palestine i upravu nad njom, bilo da je riječ o rimskim namjesnicima (prefektima ili prokuratorima) ili Herodovskoj kraljevskoj dinastiji, koja je vladala Palestinom kao rimsko savezničko kraljevstvo. U trećem poglavlju, naslovljenom Prvi židovski rat (66. – 70.), autor se bavi uzrocima židovske pobune protiv rimske vlasti te njezinu gušenju, u kojemu su rimske legije pod Titovim zapovjedništvom do temelja srušile Jeruzalem, a jeruzalemski Hram, srce i ponos židovstva, pretvorile u prah i pepeo. Završetak rimskih ratnih operacija dramatično je završio padom tvrđave Masade (73. godine). Na kraju rada autor se dotaknuo i kršćana, koji nisu sudjelovali u tom ratu, kao i reorganizacije židovstva poslije nestanka Hrama. Na kraju donosi i Kronologiju bitnih događaja.

Ključne riječi: helenistički vladari, Makabejci, Rimljani, Herodovska dinastija, Jeruzalem, Hram, Masada.

UVOD

Zemlja u kojoj se rodio, živio i djelovao Isus Krist zove se Palestina (prema hebr. *Pelešet*: zemlja Filistejaca, od *Pelištim*: Filistejci),¹ a kršćani je nazivaju i „Sveta zemlja”, jer je posvećena Isusovim životom u njoj. Obuhvaća dio prednjoazijskog kopna. Sa zapada je omeđena Sredozemnim morem, sa sjevera svršetkom gorskih lanaca Libanona i Antilibanona, s istočne strane graniči s Arapskom pustinjom, a s južne Sinajskim poluotokom. Pretežno je gorovita te se u obliku tavana spušta s istoka, od Arapske pustinje, prema zapadu, do Sredozemnog mora, gdje mjestimice prelazi u ravnu nizinu. To gorje, od sjevera prema jugu, presijeca duboka prodolina rijeke Jordana i dijeli ga na istočni dio, nazvan Transjordanija (područje preko Jordana), i zapadni dio, koji se opet dijeli prema trima gorskim skupovima: sjeverni, nazvan Galileja; srednji, nazvan Samarija te južni, nazvan Judeja. Sve to skupa tvori područje Palestine, kojim se područjem kanim baviti u ovom radu.

I. HELENISTIČKO I MAKABEJSKO RAZDOBLJE

1. *Helenističko razdoblje (336. - 165. pr. Kr.)*

Nakon što je makedonski kralj Filip II. u dvorskoj uroti 336. pr. Kr. izgubio život i prijestolje, naslijedio ga je njegov dvadesetogodišnji sin Aleksandar, koji je zbog svojih sjajnih uspjeha nazvan Velikim (336. – 323. pr. Kr.). Aleksandar je bio neobično smion i junačan, no i vrlo obrazovan kraljević kojega su otac i neumrli atenski filozof Aristotel pripremali za vladarski položaj. S dolaskom na prijestolje mladi je Kralj u baštinu preuzeo političke i vojne snove svoga oca te je, s discipliniranom i pouzdanom vojskom, u samo tri godine nakon očeve smrti dvaput porazio silnoga osvajača, do tada nepobjedivoga perzijskoga kralja Darija

¹ Na staroegipatskim spomenicima tu se zemlju naziva *Haru*, što odgovara biblijskom nazivu kanaanskog plemena Hori. Po prastanovnicima Palestine, Kanaan-cima, nazivala se i *Kanaan*. Po jednome drugom imenu predžidovskih stanovnika Palestina se katkada naziva (hebrejski) i *erec Haemori*, tj. zemlja Amorejaca. U nomadskom razdoblju povijesti židovskog naroda naziva se *erec Haivrim*, tj. zemlja Hebreja, a poslije, nakon zauzeća Kanaana i dijela Transjordanije (12. st. pr. Kr.), *erec Jisrael*, tj. zemlja Izraelova. Opća skupština UN-a zaključila je 29. studenoga 1947. da se u Palestini stvore arapska i židovska država s Jeruzalemom kao slobodnim gradom pod upravom UN-a. Arapi su tu odluku odbili, a Židovi prihvatili te 14. svibnja 1948. proglasili samostalnu državu Izrael.

III.² No prije trećega i konačnoga boja s perzijskim Kraljem Aleksandar je u međuvremenu, da osigura zaleđe i s južne strane, krenuo u osvajanje južnih strana u kojemu Sirija, Palestina, Fenikija i Egipat nisu imali nikakvih izgleda da se suprotstave najjačim postrojbama onoga vremena, Aleksandrovim dobro izvježbanim i opremljenim *falangama*.³

Dokrajčivši Perzijsko Carstvo, Aleksandar je počeo provoditi svoj zamašni projekt – *helenizaciju*, projekt kojim je promijenio sliku svijeta više no ijedan drugi osvajač: grčka kultura, jezik, pjesništvo, religije, športska vještina i homerski ideal vladara proširili su se od libijskih pustinja do obronaka afganistanskih planina. Grčki način života ušao je u sve pore tada poznatoga svijeta, baš kao što se britanski način života proširio svijetom u 19. ili američki u 20. stoljeću. Otada pa nadalje, čak i jednobožačkim Židovima, neprijateljski raspoloženima prema grčkoj filozofskoj i mnogobožačkoj kulturi, nije preostalo ništa drugo doli promatrati svijet kroz njima bezbožnu prizmu helenizma.⁴

² Nakon treće odlučne pobjede nad Perzijancima kod Gaugamele (331. pr. Kr.), nedaleko od biblijske Ninive, perzijski je Kralj, kao i u ranijim bitkama, pobjegao s bojišta: izgubio je sve što je imao – bogatstvo, obitelj i vojsku – te se sklonio kod Besa, satrapa Baktrije, koji ga je 330. pr. Kr. dao ubiti, nadajući se da će tako zadobiti Aleksandrovu milost, ali ga je Makedonac poslije dao zvjerski pogubiti, a Darija pokopao s kraljevskim počastima. Nakon Darijeve smrti perzijski su glavni gradovi – Babilon, Suza, Perzepol i Egbatana – jedan za drugim padali u Aleksandrove ruke, a on se na koncu proglasio perzijskim Kraljem te za prijestolnicu izabrao Babilon. No težnja za novim osvajanjima gonila je ambicioznoga Makedonca još dalje, prema azijskom istoku: zauzeo je današnji Afganistan, Buharu i južni Turkestan, odakle se dolinom Kabula spustio u Indiju, do rijeke Inda. Namjeravao je poći i dublje u Indijski poluotok, ali njegovi već umorni i iscrpljeni ratnici nisu više mogli pratiti ambicioznost svoga vođe, pa su ga odbili dalje slijediti, zbog čega se morao vratiti u Babilon u kojem se naposljetku, nakon što je osvojio cijeli tada poznati svijet, razbolio i u trideset trećoj godini života umro: od groznice ili posljedica trovanja, do danas je enigma O Aleksandrovim istočnim kampanjama: W. W. Tarn, *La civiltà ellenistica*, Firenze, 1978.; C. Santonocito, *La campagna indiana di Alessandro il Macedone*, Roma, 1961.; K. Karttunen, „India and the Hellenistic World”, u: *Studia Orientalia*, 3 (1997.).

³ Na Aleksandrovu pohodu prema Egiptu gradovi su se mahom predavali bez otpora, među njima i Jeruzalem. Pokušao se oprijeti samo fenički Tir, koji je odbijao osigurati zalihe za Aleksandrovu vojsku, što je nakon pada skupo platilo: grad je razoren, a preživjelo je stanovništvo dijelom prodano u roblje, a dijelom razapeto na križeve: S. S. Montefiore, *Jeruzalem. Biografija*, preveo M. Pavić, Profil, Zagreb, 2014., str. 79.

⁴ Montefiore, *Jeruzalem*, str. 80. O helenizmu i njegovoj povijesti: L. Canfora, *Ellenismo*, Bari, 1995. Od brojnih radova na temu helenizma ograničavam se nave-

Nakon Aleksandrove smrti njegovo se kolosalno Carstvo raspalo: razdrobilo se i razdijelilo među njegovim ambicioznim i suprotstavljenim vojskovođama – *dijadoha* (grč. διαδάχοι: nasljednici), s kojima na povijesnu pozornicu naviru razne vladarske kuće i dinastije. S obzirom na Palestinu, za nju su se natjecale i na njezinu su obzorju vladale dvije helenističke dinastije: egipatski Ptolomejevići i sirijski Seleukovići. Prva je započela s Ptolomejom I. Soterom (323. – 283. pr. Kr.), a druga sa Seleukom I. Nikatorom (312. – 280. pr. Kr.), a vladari iz jedne i druge nerijetko su svomu imenu dodavali i razne epitete – primjerice, *soter* (spasitelj), *epifan* (objavljenje boga), *filadelf* (onaj koji ljubi sestru), *theo* (božanski), *everget* (dobrotvor) itd. – koji su u ušima pobožnih i jednobožačkih Židova zvučali kao blasfemija.⁵

Nakon smrti Aleksandra Velikoga, Palestinom su prvih sto godina vladali egipatski Ptolomejevići, ali su jeruzalemski veliki svećenici, što političkom mudrošću što financijskom spretnošću i darežljivošću, izbjegli da oni imaju nekoga osobitog utjecaja na vjerski život u Palestini. S druge strane, u to je vrijeme u tadašnjoj egipatskoj prijestolnici Aleksandriji naglo rasla židovska naseobina – *dijaspora* (grč. διασπορά: raspršenost),⁶ koja je u zemlji faraona ubrzo postala glavno židovsko središte. Ondje je u vrijeme Ptolomeja II. (283. – 246. pr. Kr.) započeo i proces prevođenja Svetoga pisma s hebrejskoga na grčki, tzv. „Prijevod sedamdesetorice”, poznatiji kao *Septuaginta* (prema lat. *septuaginta*: sedamdeset: LXX).⁷

sti samo neke: F. W. Walbank, *Il mondo ellenistico*, Roma, 1983.; P. Lévêque, *Il mondo ellenistico*, Roma, 1980.; M. Grant, *La civiltà ellenistica*, Milano, 1998.

⁵ Na potonji epitet – *everget* (od grč. εὐεργέτης), u smislu pokude, referira se i Isus (Lk 22, 25). O spomenutom epitetu: A. Passoni Dall'acqua, „Euergetes”, u: *Aegyptus*, 56 (1976.), str. 177 - 191.

⁶ Termin je „dijaspora”, kao što i sama grčka riječ kaže, raseljavanje pripadnika nekog naroda ili neke religijske zajednice u krajeve izvan njihove postojbine, a da pri tom zadržavaju svoju vlastitu kulturu, religiju i običaje. Pojam je osobito vezan za raseljavanje Židova i označuje židovstvo raspršeno izvan Palestine. Ta grčka riječ potisnula je hebrejsku riječ *gola*: nasilno odvesti, prognati. Prva velika židovska dijaspora nastala je nakon odvođenja Židova u babilonsko uzništvo: C. Tomić, *Savao Pavao. Vrijeme, život i djelo apostola Pavla*, Zagreb, 1982., str. 43–44; *Opći Religijski Leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2002., str. 192 (dalje: ORL); J. Collins, *Between Athens And Jerusalem. Jewish Identity in the Hellenistic Diaspora*, New York, 1983.; U. Fischer, *Eschatologie und Jenseitserwartungen im hellenistischen Diaspora judentum*, Berlin, 1978.

⁷ Iako *Septuaginta* nije doživjela opću prihvaćenost među Židovima, ona se ipak ne može podcijeniti, ali ni precijeniti. Postala je *Biblijom* Židova izvan Palestine koji, poput aleksandrijskih Židova, nisu više govorili hebrejski jezik. *Poslije* je posta-

Stanje se u korist sirijskih Seleukovića u Palestini promijenilo kada je na vlast došao Antioh III. Veliki (223. – 187. pr. Kr.), koji je 198. pr. Kr. kod Paniona (blizu izvora Jordana) porazio Ptolomejeviće te Palestinu pripojio seleukidskoj državi. S obzirom na financijske namete, Antiohova vladavina nije isprva bila toliko zahtjevna prema Židovima; štoviše, Seleuković je čak obećao i novčanu pomoć za Hram u Jeruzalemu. Međutim, nakon katastrofalnog poraza, koji mu je 190. pr. Kr. u bitci kod Magnezije na Sipilu (lat. *Magnesia ad Sipylum*, u današnjoj Turskoj) nanio rimski vojskovođa Lucije Kornelije Scipije Aziatik, Antioh je – u skladu s maksimom: *vae victis* (jao pobijeđenima) – morao Rimljanima platiti veliku ratnu odštetu. Da bi namaknuo potrebni novac, Antioh je pokušao opljačkati jedan hram u Elimaidi (u jugozapadnom Iranu), ali je pritom ubijen.⁸ Sirijske potrebe za novcem nisu prestajale ni za vladavine njegova sina i nasljednika Seleuka IV. (187. – 175. pr. Kr.), koji je pao kao žrtva urote što ju je organizirao njegov državni upravitelj Heliodor.

Seleuka IV. naslijedio je mlađi brat Antioh IV., nadimkom „Epifan” (175. – 164.),⁹ koji je, prema proroku Danijelu (11, 21), bio „nitkov kome ne pripada kraljevska čast”. Bio je, nastavlja dalje spomenuti prorok, „srcem protiv svetoga Saveza” (Dn 11, 28) te je na području svoje vladavine zdušno promicao helenističku kulturu, uključujući i grčka božanstva. Pritom je vješto igrao na rivalstvo i potkupljivost ambicioznih velikih svećenika – primjerice, Jasona¹⁰ i Menelaja – koje je smjenjivao prema vlastitoj volji. Svako nezadovoljstvo i otpor njegovoj namjeri da se provodi helenizacija brutalno je kažnjavao, kao kad je na Jeruzalem poslao svoga zapovjednika Apolonija i kada su mnogi Izraelci ubijeni, a žene i djeca zarobljeni. Što su se Židovi više opirali, to

la *Biblijom* kršćanske Crkve grčkog jezika: P. Lawrence, *Atlas biblijske povijesti*, preveo D. Tepert, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2012., str. 12.

⁸ Isto.

⁹ Umjesto Epifan, što znači 'objavljenje boga', njegovi su ga podanici i neprijatelji podrugljivo prozvali „Epiman”: zao čovjek.

¹⁰ Veliki je svećenik Jason, uz Antiohov blagoslov, krenuo agresivnom helenizacijom gradeći u Jeruzalemu vježbaonice (nalik na današnje *fitnes centre*) po uzoru na helenističke gradove, što je za Židove bilo besprizorna uvrjeda, jer su ljudi ondje vježbali goli i, tim više, što je sudjelovanje u grčkim športovima bilo neodvojivo od kulta grčkih bogova. O tim vježbaonicama (grč. *παλαιστρα*), s popratnim sadržajima (svlačionicama, kupaonicama itd.), u kojima su se okupljali ponajviše dječaci i mladići: *Dizionario di antichità classiche di Oxford*, a cura di M. Carpitella, Edizioni Pailine, Roma, 1981., coll. 1553 (dalje: DACO).

je Antioh IV. bio odlučniji iskorijeniti judaizam. S tom je nakonom prekinuto i zabranjeno redovito prinošenje žrtava, obrezanje, opsluživanje subote i drugih židovskih blagdana, a Palestinu su ispunili poganski žrtvenici na kojima su prinostili nečiste životinje. Da stvar za Židove do krajnje mjere bude uvrjedljivo ponižavajuća, 15. kisleva (naš prosinac) 168. pr. Kr. u jeruzalemski je Hram, srce i ponos židovstva, uveden kult Zeusa Olimpijskoga, na čijem se žrtveniku prinostilo svinjsko meso.¹¹ To je Židovima bila strahovita uvrjeda ili, prema proroku Danijelu (11, 31), prava „grozota pustoši“.

2. Makabejsko razdoblje (165. - 63. pr. Kr.)

Antiohovi bezobzirni postupci ogorčili su Židove pa je došlo do židovskoga ustanka, kojega je 167. pr. Kr. poveo svećenik Matatija, sin Ivanov, iz Modine, mjesta zapadno od Jeruzalema. Uz poziv: *Svaki koji gori ljubavlju za Zakon i stoji uza Savez, neka ide za mnom* (1 Mak 2, 27), Matatija se sa svojih pet sinova povukao u judejska brda te započeo gerilski rat protiv Antioha IV. i njegovih pristaša.¹² Ubrzo su se Matatiji i njegovim sinovima pridružili i drugi židovski pobunjenici. Osobito su im u borbi pripomogli „hasidejci“ (heb. *hasidim*: pobožni), skupina koja se sasvim posvetila židovskom Zakonu. Kad je nekoliko mjeseci poslije Matatija umro (166. pr. Kr.), vodstvo otpora preuzeo je njegov sin Juda, nazvan „Makabej“ (grč. Μακκαβαῖος, od hebr. *maqābāh*: čekić, mlat).¹³

Prekretnica u Makabejskom ustanku bile su Judine pobjede kod Emausa i Bet Sura 165. pr. Kr., nakon kojih je ušao u Jeruzalem te očistio i posvetio oskvrnuti Hram (1 Mak 4, 36–38). Kao

¹¹ G. Rinaldi *Cristianesimi nell' antichità. Sviluppi storici e contesti geografici (Secoli I-VIII)*, Edizioni GBU, Chieti - Roma, 2010², str. 115; Lawrence, *Atlas*, str. 122.

¹² O Matatiji i njegovu ustanku: J. Flavije, *Judejske starine*, knj. XII, pogl. 6, br. 1 - 4, s engleskog na srpski preveo V. Dobrivojević, Dveri, Beograd, 2008., str. 510 - 512. Što se pak tiče Antioha „Epifana, njega je zadesila iznenadna bolest od koje je ubrzo i umro kazavši pred smrt svojim najodanijim prijateljima da ga je to snašlo 'zbog nedaća što ih je zadao židovskom narodu kojemu je opljačkao Hram i prezreo njihova Boga': Flavije, *Judejske starine*, knj. XII, pogl. 9, br. 1, str. 519.

¹³ U tom ratu obje su se strane služile i zakulisnim igrama: Sirijci su nastavili manipulacijom velikih svećenika, igrajući na kartu njihove pohlepe i želje za vlašću, dok su Makabejci nastojali iskoristiti unutarnje promjene na sirijskoj političkoj pozornici, podupirući kad jednoga - kad drugoga pretendenta na prijestolje; pritom nisu zaboravili ni moćni Rim, pokušavajući ga pridobiti na svoju stranu.

spomen na taj događaj Židovi otada, sve do danas, slave *Hanuku*: blagdan posvećenja Hrama.¹⁴

Konačno oslobođenje od sirijske dominacije nad Palestinom zbililo se za vrijeme velikoga svećenika Ivana Hirkana I. (134. - 104. pr. Kr.);¹⁵ ta krvlju stečena samostalnost trajala je oko sedamdesetak godina, točnije do Pompejeva zauzeća Jeruzalema (63. pr. Kr.). Hirkan je 128. pr. Kr. porušio samarijsko svetište na brdu Garizimu, čime je još više uvećao već postojeću mržnju između Židova i Samarijanaca.

Sam pojam Samarija u sebi sadržava naziv grada i cijele pokrajine što se nalazi između Judeje na jugu i Galileje na sjeveru zemlje. Nakon što je asirski kralj Sargon II. (722. - 705. pr. Kr.) 721. pr. Kr. osvojio Samariju, veliko mnoštvo Izraelaca iz Samarije (njih oko 27 290) deportirano je u etapama, počevši od vladajućega sloja, u krajeve pod asirskom vlašću (kao što su Gozan u Siriji i gradovi Medijaca u današnjem Iranu, gdje se odnarodilo), a na njihovo su mjesto naseljena plemena iz različitih gradova Sirije i Mezopotamije koja se stapaju s izraelskim domorodcima. U toj kolonizaciji Samarije, koja se nastavila i za vrijeme Sargonovih nasljednika, ti su došljaci donijeli i svoju religiju, sinkretistički kult s elementima asirsko-babilonskoga kulta u čast boga Nergala, ali su prihvatili i izraelski kult u čast Jahvi, kao mjesnom božanstvu. Izraelci koji nisu deportirani izgubili su se u tom poganskom sinkretizmu, pa su ih Židovi iz Judeje smatrali nečistima i hereticima. Budući da Samarijanci (domorodci i došljaci) kao takvi nisu mogli sudjelovati u hramskim obredima u Jeruzalemu, oni su iz prkosa sagradili svoj hram na brdu Garizimu (koji je razorio Ivan Hirkan). Napeti i zategnuti odnosi između Samarijanaca i Židova iz Judeje opisuju se i u novozavjetnim spisima (usp. Iv 4, 9), no Isus je pošto-
vao Samarijance i osudio te napetosti: primjerice, susret sa

¹⁴ Flavije, *Judejske starine*, knj. XII, pogl. 7, br. 1 - 7, str. 512 - 516.

¹⁵ Od Ivana Hirkana, sina velikoga svećenika Šimuna (140. - 134. pr. Kr.), posljednjega od braće Makabejaca, makabejski se knezovi nazivaju „Hasmonejcima”, prema Hasmonu, pretku njihove obitelji. Međutim, s pravom se može reći da je Hasmonejska dinastija započela s Ivanovim ocem Šimunom Makabejcem, velikim svećenikom i upraviteljem (*meridarches*), koji je zauzećem Akre 142. pr. Kr., posljednjega omraženoga simbola strane vlasti, oslobodio Jeruzalem od vlasti Seleukovića. Naime, narod je od te godine u svojim ugovorima i poveljama počeo pisati: „Prve godine istaknutog vrhovnog svećenika, židovskog vojskovođe i glavarava Šimuna” (1 Mak 13, 42).

Samarijankom kod Jakovljeva zdenca (Iv 4, 4–42) ili prisposoba o milosrdnom Samarijancu (Lk 10, 30–37).¹⁶

Ivana Hirkana I. naslijedio je sin Juda Aristobul I. (104. – 103.), koji je uz službu velikog svećenika uzeo i naslov kralja, pripojivši području svoje vladavine Galileju i Itureju.¹⁷ Aristobula je naslijedio brat Aleksandar Janej (103. – 76. pr. Kr.) koji je, uz pomoć egipatske vladarice Kleopatre, *femme fatale*,¹⁸ napao Ptolemaidu i zauzeo Gazu, čime je postao gospodar cijeloga priobalnoga područja, osim Aškelona; također je zauzeo i helenističke gradove Pelu, Gerasu i druge, poslije poznate kao područje *Dekapolis*. Okrutan i razuzdan, kakav je bio, Janej se okomio i pribijao na križ i svoje sunarodnjake koji su mu se suprotstavljali, među njima i farizeje.¹⁹ Nakon poraza što su mu ga u Transjordaniji nanijeli Nabatejci,²⁰ došlo je do pobune protiv njega, a zatim i do šestogodišnjega građanskog rata. Kada je 76. pr. Kr., nakon dvadesetsedmogodišnje vladavine i četvero-dnevne groznice,²¹ podlegao bolesti, naslijedila ga je njegova žena Saloma Aleksandra (76. – 63. pr. Kr.), kojoj će se Židovi pokoravati jer, smatrao je, naspram njegovoj brutalnosti ona nije imala „talenta”, a k tomu je uživala i naklonost naroda zbog opsluživanja židovskoga Zakona.²² No kako žene nisu mogle obnašati službu velikoga svećenika, Saloma je tu čast prepustila starijem sinu Hirkanu II., koji je svoju sudbinu vezao uz farizeje, koji su

¹⁶ Rinaldi, *Cristaianesimi*, str. 148 - 149; W. J. Harrington, *Uvod u Stari zavjet*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1977., str. 63 - 70; C. Tomić, *Isus iz Nazareta – Prorok i Krist*, Zagreb, 1991., str. 57 - 59; J. Poliakov, *I samaritani*, Firenze, 1994.; R. Pummer, *Early christian authors on Samaritans and Samaritanism: texts, translations and commentary*, Tübingen, 2002.

¹⁷ Taj spoj velikog svećenika i kralja u istoj osobi zadržat će i Aristobulovi nasljednici idućih četrdeset godina, a politički su im interesi često bili ispred vjerskih.

¹⁸ Montefiore, *Jeruzalem*, str. 159.

¹⁹ Josip Flavije navodi da je Janej, dok se zabavljao sa ženama iz svoga harema, posmicao osamsto svojih sunarodnjaka zapovjedivši da ih pribiju na križ u središtu Jeruzalema. Štoviše, u tim grozotama koje su, nastavlja dalje Flavije, „prelazile u bezboštvo”, zapovjedio je da se i njihove žene i djeca „pokolju na njihove oči”: J. Flavije, *Judejski rat*, knj. I, pogl. 4, preveo D. Glumac (na ćirilici), Prosveta, Beograd, 1967., str. 36.

²⁰ Nabatejci su bili arapski narod koji je zauzimaio područje na rubu pustinje, sjeverno od Damaska do egipatske granice. Njihov glavni grad bila je Petra (značenje: „isklesana u stijeni”), za koju je vrijedila izreka: „crveni grad, upola star kao vrijeme”: W. J. Harrington, *Uvod u Novi zavjet*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1983., str. 19; DACO, coll. 1441.

²¹ Flavije, *Judejski rat*, knj. I, pogl. 4, str. 37.

²² Isti, *Judejski rat*, knj. I, pogl. 5, str. 38.

se na sve načine nastojali osvetiti saducejima.²³ Međutim, nakon Salomine smrti njezin mlađi sin Aristobul II. (67. – 63. pr. Kr.), koji je snažno podupirao saduceje, bio je uspješniji od Hirkana II. u borbi za prijestolje.²⁴ Taj sukob oko prijestolja otvorio je put rimskoj intervenciji.

II. RIMSKA DOMINACIJA U PALESTINI

S Rimljanima započinje višestoljetna dominacija rimskoga orla nad Palestinom. Iako su Rimljani, kao i kod drugih pokorenih naroda, ostavili Židovima određenu autonomiju u njihovim unutarnjim stvarima, na političkim planu, upravnom i sudbenom planu posljednju su pak riječ imali oni. Zato su se na palestinskoj sceni, kako je odgovaralo Rimljanima, negda pojavljivali rimski namjesnici, prefekti i prokurator, a negda židovski kraljevi koji su, kao kraljevi saveznici, u biti vazali, ovisni o Rimu te su, da se poslužimo izrazom velikoga Giovannija Papinija, koji je za Heroda Velikoga napisao da je „plazio pred Rimom i majmunski oponašao Grke da jače osigura vlast nad Hebrejcima”.²⁵ K tomu i ono najbitnije, Židovi su bili monoteistički narod, ljubomorni na svoj sveti Zakon i predaju, a Rimljani politeisti, s tendencijom štovanja cara kao Boga, što je nerijetko bio povod za krvave nemire, bune i ratove. Svakako, višestoljetna rimska dominacija nad Palestinom, da se poslužimo biblijskom slikom, preslik je borbe između maloga „Davida” (židovskoga naroda) i gorostasna „Golijata” (Rimljana).

1. Osvajanje Palestine

Sa širokim ovlastima koje mu je dodijelio Senat, iskusni je rimski vojskovođa i političar Gnej Pompej (lat. *Gnaeus Pompeius*), s epitetom „Magnus” (Veliki),²⁶ krenuo 66. pr. Kr. na Istok,

²³ O farizejima, saducejima i drugim židovskim sljedbama bit će, nadamo se, govora na drugome mjestu. Ovdje nas zanima samo povijesni vid, a ne religiozni ustroj židovskoga naroda.

²⁴ O borbi braće Hirkana i Aristobula za židovsko prijestolje: Flavije, *Judejski rat*, knj. I, pogl. 6, str. 40 - 43.

²⁵ G. Papini, *Povijest Kristova*, Tavelić, Sinj, 1981., str. 27.

²⁶ Uz taj nadimak, koji je „bio naoko pošten”, Pompej je nosio još jedan, nimalo pohvalan: *adulescentulus carnifex* („krvoločni dječak”), a stekao ga je zahvaljujući svojim svojstvima koje je počeo iskazivati vrlo rano, u građanskom ratu (83. -

gdje je, nakon više od dvadeset godina rimskih ratovanja s pontskim kraljem Mitridatom VI. (135. – 63. pr. Kr.), trebao konačno dovršiti „istočnu zadaću”. S takvim ovlastima i prekaljenim ratnicima Pompej je bez velikih poteškoća osvojio Malu Aziju te došao do podnožja Kavkaza i obala Kaspijskog jezera.²⁷ Godine 64. pr. Kr. okončao je vladavinu sirijskih Seleukovića i Siriju pripojio Rimskoj Republici, a u proljeće 63. pr. Kr. osvojio je Damask. Ondje je primio sukobljenu židovsku braću Hirkana II. i Aristobula II., koji su se otimali za židovsko prijestolje; također je primio i predstavnike Židova koji su tražili da se dokine Hasmonejska / Makabejska dinastija. Iako je Pompej u parbi braće za prijestolje prednost dao mlađemu Aristobulu,²⁸ to ga nije priječilo da potkraj 63. pr. Kr. s velikom vojskom krene i na Jeruzalem: pred moćnim se neprijateljem Aristobul II. predao, ali ne i ostali branitelji, poglavito svećenici, koji su još tri mjeseca odolijevali prije nego što su ih dokrajčili rimski mačevi.²⁹

Osvojivši židovski sveti grad, Pompej nije želio propustiti priliku da zaviri i u jeruzalemski Hram: sa svojom je svitom ušao u njegovu najsvetije mjesto – Svetinju nad Svetinjama (*Sancta Sanctorum*) – i time ogorčio Židove koji su ulazak Rimljanina (tj. poganina) u Hram smatrali najvećim oskvrnućem i svetogrđem; poslije Antioha IV., koji se drznuo ući u taj dio Hrama, u koju je čak i veliki svećenik samo jednom godišnje smio ući, Pompej je po svoj prilici bio drugi poganin koji je ušao u taj posvećeni prostor. S poštovanjem je

82. pr. Kr.): M. Beard, *SPQR. Povijest starog Rima*, preveo I. Ott, Školska knjiga, Zagreb, 2017., str. 243; Montefiore, *Jeruzalem*, str. 97; DACO, coll. 1693 - 1694.

²⁷ „Za Rimljane je osvajanje Male Azije i Bliskog istoka – piše profesorica Sanader – bilo od strateške, političke i ekonomske važnosti, a to su uspijevali postići ne samo uspješnim ratovanjem nego i diplomatskim akcijama”: M. Sanader, *Rano-kršćanska arheologija. Od početka do konstantinskog obrata*, Školska knjiga, Zagreb, 2016., str. 10.

²⁸ Flavije piše da su Hirkan i Aristobul pred Pompeja došli bez darova, pozivajući se samo na „razloge pravde”: Flavije, *Judejski rat*, knj. I, pogl. VI, str. 41.

²⁹ Opisujući te dramatične trenutke pada Jeruzalema, Flavije veli kako su mnogi svećenici – protivno Aristobulu koji je „grad i samoga sebe” predao u rimske ruke – ostali nepokolebljivi u obrani Svetoga grada i njegova Hrama. Dok su Rimljani na njih jurišali, piše Flavije, oni su neustrašivo obavljali bogoslužje u Hramu, jer su smatrali da je „bogopoštovanje važnije od njihova spasenja”. Da ne padnu u rimske ruke, mnogi su se od njih radije bacali niz strme litice u provaliju, nad kojom se uzdizao Hram, dok su drugi u očaju zapalili okolne zgrade i u njima izgorjeli. Prema Flavijevu navodu, tom je prigodom izginulo 12 000 Judejaca, dok je kod Rimljana „bilo malo mrtvih, ali mnogo ranjenih”: Flavije, *Judejski rat*, knj. I, pogl. 6 - 7, str. 43 - 45.

razgledao zlatni stol i posvećene svijećnjake uvjerivši se da ondje nema ničega više, nikakva božanstva i misterija, osim što je prostor zračio krajnjom svetošću.³⁰ Bio je to nesretan početak rimske dominacije nad Palestinom, što Židovi nikada nisu mogli oprostiti ni zaboraviti.

U osvojenom Jeruzalemu Rimljani su na sve važne položaje postavili sebi odane ljude: Aristobul II. je odveden u Rim da bi ondje bio dio Pompejeva pobjedničkog trijumfa,³¹ a Hirkan II. nije vraćen u kraljevsku vlast ni u velikosvećeničku čast, nego je, s naslovom „etnarha”, postavljen za upravitelja (63. - 40. pr. Kr.): područje njegove uprave obuhvaćalo je Judeju, dio Idumeje, Galileju i Pereju. Međutim, stvarnu moć u svojim rukama nije imao slabi Hirkan, već njegov ministar idumejskog podrijetla Antipater,³² kojega su Rimljani postavili upraviteljem (47. pr. Kr.), a ovaj zatim svome sinu Herodu (kasniji kralj Herod Veliki) povjerava upravu nad Galilejom. Nakon što su 43. pr. Kr. Antipater otrovli Hirkanove pristaše, naslijedio ga je upravo sin Herod (grč. Ηρωίδης). Međutim, Herod je 40. pr. Kr. bio prisiljen bježati iz Jeruzalema te se skrasio u Rimu, a veliki svećenik i kralj postao je potomak Hasmonejske dinastije Antigon (40. - 37. pr. Kr.), sin Aritobula II.

No Herodovo izbjeglištvo u Rim nije bilo uzaludno: Senat mu je 40. pr. Kr. dao naslov „kralja Judeje”, uz uvjet da oslobodi svoje kraljevstvo od Antigone vlasti. Herod je tako i učinio: 37. pr. Kr. uz pomoć jednoga korpusa rimskih vojnika osvojio je Jeruzalem te postao Kralj Judeje (37. - 4. pr. Kr.).³³

³⁰ „[...] nulla inum deum effigie vacuum sedem et inania arcana”: C. Tacit, *Historiarum libri – Le storie*, knj. V, br. 9, F. Nenci (prir.), Arnoldo Moondadori Editore S. p. A., Milano, 2014., str. 485; Flavije, *Judejske starine*, knj. XIV, pogl. 4, br. 1 - 4, str. 587 - 589. Usp. Montefiore, *Jeruzalem*, str. 98.

³¹ Zajedno s Aristobulom u Pompejevoj trijumfalnoj koloni nalazili su se i njegovi brojni sunarodnjaci, s kojima započinje židovska dijaspora u Rimu: Rinaldi, *Cristianesimi*, str. 116 - 117.

³² *Lexikon für Theologie und Kirche*, vol. 1 - 11, izd. Verlag Herder, Freiburg, 1957. - 1967.: vol. V, str. 263 - 265 (dalje: LTH). Idumeja je u to vrijeme bila područje koje se nalazilo između Judeje i Egipta. Stanovnici su bili potomci Edomaca koji su, zbog najezde Nabatejaca, protjerani prema zapadu: LTH, vol. V, str. 610 - 611.

³³ Flavije, *Judejski rat*, knj. I, pogl. 18, str. 83. Usp. DACO, coll. 841. Porazeni Antigon uhvaćen je i poslan u Antiohiju, gdje je nad njim izvršena smrtna kazna. Njegovom smrću završila je i stoljetna vladavina Hasmonejske / Makabejske dinastije u Palestini, koja je započela s Ivanom Hirkanom: Harrington, *Uvod u Stari zavjet*, str. 112.

2. Herod i Herodovska dinastija

S Herodom – kojemu povijest i suvremeni dokumenti pridaju naslov „Veliki”, kako bi ga razlikovali od njegovih sinova i nasljednika koji su uza svoje vlastito ime nosili i ime svoga oca: „Herod” – na političku pozornicu Palestine, po rimskoj volji, dolazi nova dinastija, koja se po njemu kao „začinjavcu” naziva „Herodovska”. Herod se rodio oko 73. pr. Kr. u Aškelonu, malom gradu na jugu Palestine. Otac mu je, kako smo spomenuli, bio Antipater iz Idumeje, a majka Nabatejka, s imenom Ciprus. Kao i otac mu, tako je i Herod imao dosta političkoga njuha i pronicavosti te se posvema okrenuo moćnim Rimljanima uz čiju se pomoć, iako polužidov, vinuo do židovskoga prijestolja. No unatoč razvidnoj rimskoj naklonosti, Herod je u očima Židova bio i ostao vrlo omražen, zapravo poganin i otimač,³⁴ zbog više razloga: 1. zbog svoje nasilničko-despotske naravi, 2. što je bio polužidov i 3. što je njegovo vladanje, i stavom i izvedbom, bilo identično vladanju helenističkih vladara, tako da su njegovi osjećaji i simpatije bili okrenuti prema grčko-rimskoj kulturi, što je vrijeđalo najsvetije nacionalne i religiozne osjećaje njegovih podanika; njegov se helenizam, *inter alia*, manifestirao i u grčkom jeziku, koji je postao službeni jezik njegova kraljevstva. Sve te činjenice u velikoj su mjeri utjecale na negativnu percepciju o njemu, ne samo kod običnoga puka već i kod ljudi koji su tintom svoga pera, u svojim djelima, prenijeli memoriju o njemu i njegovu vladanju.³⁵ Pa ipak, unatoč negativnoj „medijskoj slici”, Herodova je vladavina bila dugotrajna, stabilna i vrlo pronicava. Za učvršćenje njegova položaja od presudnoga je značenja bio poraz njegova prijatelja Marka Antonija kod Akcija (31. pr. Kr.), nakon kojega je Herod žurno otplovio na Rodos, na svoj najvažniji susret u životu, gdje se poklonio pobjedniku Oktavijanu (kasnijem caru Augustu), koji

³⁴ S obzirom na tu neprihvaćenost kod Židova, Giovanni Papini, veliko ime talijanske književnosti, koji je svojim žestokim temperamentom i oštrinom svoga pera izazivao sve oko sebe, piše da je Herod bio neman, zapravo „jedna od najvjero-
lopnijih nemani”. Te nastavlja: „Razbludan, sumnjičav, okrutan, pohlepan za zlatom i za slavom nije nikada imao mira ni u samom sebi, ni izvan kuće, ni u Judeji [...] Ova odvratna soldaćina, ovaj neuljuđeni Arapin trudio se da se sprijatelji s Helenima i Hebrejcima i da ih pomiri [...] Ali Hebrejci su ga mrzili sve do smrti. Uzalud ponovno sagrađi Samariju i uzalud obnovi jeruzalemski hram: on je za njih bio i ostao poganin i otimač”: Papini, *Povijest Kristova*, str. 27.

³⁵ Rinaldi, *Cristianesimi*, str. 120.

mu je 30. pr. Kr. potvrdio kraljevski naslov i proširio vlast.³⁶ Uz podršku i naklonost Rima mogao je, kao rimski kralj saveznik (*rex socius*), sigurno vladati sve do smrti.

2.1. Obilježja Herodove vladavine

Herodovu dugogodišnju vladavinu uglavnom su obilježile tri danosti: vladarska brutalnost, graditeljski pothvati i rimska dodvornost.

1. *Vladarska brutalnost.* Jedna od Herodovih žena, od njih deset,³⁷ bila je Marijamna, hasmonejska princeza i unuka velikog svećenika Hirkana II., s kojom je imao tri sina i dvije kćeri. Međutim, kako je brak s Marijammom sklopljen ponajviše iz političkih motiva, čime je Herod želio steći naklonost ortodoksnih Židova, Herod ju je, unatoč tomu što ju je volio više od svih ostalih, 29. pr. Kr. dao pogubiti, navodno zbog preljuba.³⁸ No nije ostalo samo na tome, jer se Herod nakon Marijammnina umorstva posvetio sustavnom zatiranju dinastije iz koje je potjecala: godinu nakon Marijammnine smrti na smrt je osuđena i Marijammnina majka Aleksandra, pod optužbom da spletkari protiv njega; 7. pr. Kr. smaknuo je dvojicu svojih sinova, Aleksandra i Aristobula, koje je imao s Marijammom, a nekoliko dana prije svoje smrti pogubio je još jednog sina, Antipatera.³⁹ Među Herodovim žrtva-

³⁶ „Regnum ab Antonio Herodi datum victor Augustus auxit”: Tacit, *Historiarum libri*, knj. V, br. 9, str. 486. Tijekom toga susreta s Oktavijanom Herod je bio vrlo pronicav i iskren. Krunu s dijademima smjerno je položio pred Oktavijanove noge. Potom je, ne odrekavši se Antonija, zamolio Oktavijana da ne razbija glavu pitanjem „čiji” je prijatelj bio, već da ispita „kakav sam prijatelj bio”. Oktavijan mu je vratio krunu i odgovorio: „Zaista, ti zaslužuješ milost i od sada caruj još većom sigurnošću”, obećavši mu da će ga potvrditi u vladarskom dostojanstvu, iskazivati mu naklonost i tako mu zamijeniti poraženoga prijatelja Antonija: Flavije, *Judejski rat*, knj. I, pogl 20, 89 - 90. Usp. Montefiore, *Jeruzalem*, str. 107.

³⁷ B. Lujić, *Tragovima biblijskih prostora i događaja. Biblijsko-teološki i povijesno-arheološki uvidi i poruke*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2016., str. 17.

³⁸ Marijamna je, naime, bila u lošim odnosima s Herodovom majkom Ciprus i njegovom sestrom Salomom. Nakon što se Herod vratio s jednoga putovanja na Rodos, druga Herodova sestra Sebasta lažno je optužila Marijammu za preljub s jednim od dvorjanina u Herodovoj odsutnosti. Sumnjičavi je Herod, umjesto da ispita stvar, pun gnjeva dao pogubiti oboje: Harington, *Uvod u Novi zavjet*, str. 20.

³⁹ Makrobije u svojim *Satumalijama* veli da je August u jednoj prilici, uz igru riječi, navodno, kazao da je sigurnije biti Herodova svinja (*his*) nego njegov sin (*hios*): Lawrence, *Atlas*, str. 130; Lujić, *Tragovima*, str. 18. Tu Herodovu bezobzirnost – ubojstvo supruge, punice i sinova – upotpunjuje još jedna Herodova brutalnost, zapravo ludilo, u posljednjim godinama njegova vladanja: pokolj sve muške djece u Betlehemu do dvije godine starosti, kao dio njegove želje da ubije Isusa, što je našlo mjesta i u evanđeoskom izvještaju (Mt 2, 13 - 18).

ma također su se našli veliki svećenik Aristobul III., brat njegove supruge Marijamne, kojega je 36. pr. Kr. dao utopiti u bazenu u Jerihonu, kao i Marijamnin djed Hirkan II., kojega je pogubio 30. pr. Kr.⁴⁰

2. *Graditeljski pothvati.* Da bi pridobio naklonost svojih podanika, Herod se pokušao, ali neuspješno, iskupiti raznim građevnim pothvatima te je u tom smislu obnavljao stare i podizao nove gradove, a uz njih i brojne utvrde, palače i druga monumentalna djela: a) rekonstruirao je Samariju, davni glavni grad u Samariji ili negdašnjem Sjevernom kraljevstvu, koju je u čast rimskom caru Augustu (27. pr. Kr. - 14. po. Kr) preimenovao u Sebastu (grč. σεβαστός: uzvišeni = August; današnja Sebastija); b) u blizini bivše feničke pomorske postaje poznate kao „Stratonova kula” (Στρατόνωνος πύργος), smještene u Šaronskoj ravnici na sredozemnoj obali, izgradio je veličanstven lučki grad koji je u čast cara Augusta nazvao *Kaisareia* (*Cezareja* = Cezar August; današnja Kisarija); c) u Jeruzalemu je na zapadnoj strani sagradio Herodovu palaču, a na sjevernoj strani hramske uzvisine tvrđavu Antoniju, u čast svome prijatelju Marku Antoniju;⁴¹ d) u Masadi, strmom brdu iznad Mrtvog mora, o kojoj će biti više riječi u nastavku ovoga rada, izgradio je veliku utvrđenu palaču s 37 kula; e) u Jerihonu je izgradio zimsku palaču s ukrašnjim vrtovima i dvije utvrde u blizini (od kojih je jedna nazvana „Ciprus”, u čast njegove majke); f) jugoistočno od Jeruzalema, blizu Mrtvog mora, sagradio je utvrdu Hirkaniju (Khirbet Mird), a s druge strane Mrtvog mora, u Transjordaniji, tvrđavu Maheront (el-Mekaver), u kojoj je nekoliko godina poslije odrubljena glava karizmatičnom proroku Ivanu Krstitelju; g) izvan Palestine izgradio je brojne građevine kojima je raznim gradovima želio iskazati svoju velikodušnost. Tako je, piše Flavije, u Tripolisu, Damasku i Ptolemaidi podigao „gimnazije” (*gymnasia*),⁴² u Biblosu zidove, u Bejrutu i Tiru dvorane i arkade sa stupovima, hramove i trgove, u Sidonu i Damasku kazališta, u Laodiceji vodovod, u Aškelonu

⁴⁰ Flavije, *Judejske starine*, knj. XV, pogl. 6, br. 2, str. 657. O Herodovoj svireposti: Flavije, *Judejski rat*, knj. I, pogl. 22 - 32, str. 97 - 137. Usp. Lawrence, *Atlas*, str. 130.

⁴¹ Spomenutim imenima – Sebasta, Cezareja i Antonija, što ih je dao svojim građevinama – Herod se samo želio dodvoriti i podilaziti svojim rimskim pokroviteljima.

⁴² Gimnazije su bile gradska vježbališta u kojima su se dječaci i mladići vježbali u trčanju, streljaštvu, bacanju koplja i diska, hrvanju, i boksu. Za svaku vrstu sporta postojao je posebni učitelj – „gimnazijarh”.

terme i fontane; h) godine 19. pr. Kr. započeo je svoj najambiciozniji graditeljski pothvat – obnovu jeruzalemskoga Hrama, što nije dočekao: obnova je dovršena 64. godine, no Rimljani su ga šest godina poslije (70. godine) do temelja razorili.⁴³

3. *Rimska dodvornost*. Osim što se želio dodvoriti svojim podanicima, Herod je još više nastojao podilaziti svojim rimskim gospodarima. Da stekne njihovu naklonost, osim u prethodno spomenutim gradovima, u Cezareji i Sebasti sagradio je hramove u čast Rimu i Augustu. K tomu, na Rodosu je obnovio hram Apolona Pitijaskog, dao posvetiti dva kipa na atenskoj Akropoli te prihvatio počasno predsjedanje Olimpijskim igrama u grčkoj Olimpiji. Takva naklonost prema grčko-rimskoj kulturi i religiji, iskorjenjivanje Hasmonejske dinastije te njegovo polužidovsko podrijetlo, bili su snažni razlozi Herodove neomiljenosti među Židovima.⁴⁴ No, kako rekosmo, uživao je podršku Rima, pa mu ta nepopularnost ni najmanje nije smetala, a kamo li da bi poljuljala njegovu dugogodišnju vladavinu.⁴⁵

2.2. Obnova Hrama

Od svih građevina u Herodovoj građevnoj djelatnosti na poseban se način ističe obnova jeruzalemskoga Hrama, veličanstvene građevine koja je s cjelokupnim hramskim prostorom iznosila 144 000 m².

Prvi židovski Hram podigao je kralj Salomon (970. - 931. pr. Kr.) na brdu Morija, jednom od dvaju brežuljka na kojima se uzdizao Jeruzalem, koji je po svom graditelju nazvan „Salomonov hram”; predpripravne radnje za njegovu gradnju već je bio učinio Salomonov otac, kralj David (1005. – 965. pr. Kr.). Gradnja Hrama trajala je sedam godina (1 Kr 6, 37–38), a cjelokupni je kompleks, po završetku radova, činilo nekoliko dijelova: vanjsko i unutarnje dvorište te Hram. Unutarnjost Hrama dijelila se na tri dijela: *’ulam* ili predvorje, *hēkal* (palača, hram) koji je poslije

⁴³ O Herodovim građevinama: Flavije, *Judejski rat*, knj. I, pogl. 21, str. 91 - 97. Usp. Harrington, *Uvod u Novi zavjet*, str. 20; R. E. Brown, *Uvod u Novi zavjet*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008., str. 58.

⁴⁴ Nakon što je Herod već bio preminuo, jedno ga je židovsko poslanstvo pred carem Augustom optužilo da je uljepšavao tuđe gradove pljačkajući svoje te da je stranim narodima davao skupocjene darove koji su plaćeni krvlju Judejaca: Flavije, *Judejski rat*, knj. II, pogl. 6, str. 155.

⁴⁵ O Palestini od Pompeja do Herodove smrti: U. Baumann, *Rom und die Juden. Die römisch-jüdischen Beziehungen von Pompeius bis zum Tode des Herods (63 v. Chr.-4n.Chr)*, Frankfurt, 1983.

nazvan Svetim mjestom ili Svetištem te *debîr* (stražnji prostor) koji je poslije nazvan Svetinjom nad Svetinjama. Najsakralniji dio bio je Svetinja nad Svetinjama jer se u njemu nalazio Kovčeg saveza u kojemu su bile pohranjene Mojsijeve dvije kamene ploče s 10 zapovijedi, Aronov štap i posudica za manu. S obiju strana Kovčega nalazili su se kerubini, po jedan sa svake strane (1 Kr 8, 6–8), promjer čijih je krila iznosio 2,62 m (unutarnjim su krilima nadkriljivali i dodirivali Kovčeg, a vanjskim su dodirivali zid Svetinje). Taj prvi ili Salomonov hram posvećen je u mjesecu *tišri*, odnosno *etanim* (naš lipanj) 961. pr. Kr., a svečanost posvećenja trajala je sedam dana. Narod je nastavio svetkovati još sedam dana, pa se tako svetkovalo 14 dana (za tu prigodu Salomon je priredio obilnu gozbu za narod: 22 000 volova i 120 000 ovaca, 1 Kr 8, 63). Taj prvi ili Salomonov hram prošao je kroz sve nevolje kroz koje je prolazio i narod: bio je mijenjan, oskvrnjivan, obnavljan, pljačkan i, naposljetku, u babilonsko doba sveden na krhotine. Naime, u drugom zauzeću Jeruzalema 586. pr. Kr. do temelja ga je razorio babilonski kralj Nabukodonozor II. (605. – 562. pr. Kr.), koji je u toj prigodi u babilonsko sužanjstvo odveo „ostatak naroda koji bijaše u gradu”: prema proroku Jeremiji (52, 29), radilo se o 832 odvedenih. Međutim, pola stoljeća poslije i Babilonce je sustigao novi osvajač – Perzijanci. Nakon što je perzijski kralj Kir II. (559. – 529. pr. Kr.), znan kao Kir Stariji ili Veliki iz dinastije Ahemenida, uništio Babilonsko Carstvo (539. pr. Kr.), objavio je ukaz da se svi zarobljenici mogu vratiti u svoju domovinu. Slijedom toga mnogi su se Židovi iz babilonskoga sužanjstva vratili u Judeju i Jeruzalem: oko 42 360 Židova, vodeći sa sobom 7337 slugu. Ako se ovom broju povratnika pribroje žene i djeca, koja u židovskim popisima nikada nisu navedena, tada se vjerojatno radilo oko 200 000 povratnika. Ti su povratnici sa sobom donijeli i perzijsko dopuštenje da ponovno sagrađe Hram. Bio je to *Drugi hram*. Kir im je vratio dragocjene posude koje je iz opljačkanoga Hrama odnio Nabukodonozor. Međutim, kako su Izraelci bili povratnici iz uzništva, dakle osiromašeni i bez naročitih materijalnih mogućnosti, posao ponovne izgradnje, koji je započeo 534. pr. Kr., odmicao je vrlo sporo, sve do 520. pr. Kr., kada je pod energičnim vodstvom Zorubabela i Jošue te uz živo poticanje dvojice proroka, Hagaja i Zaharije, djelo bilo dovršeno i u mjesecu *adara* (naša veljača) 515. pr. Kr. posvećeno. Iako je taj Drugi hram bio temeljit i dostojan svoje plemenite namjene, on ipak nije bio lijep i veličanstven kao Prvi hram. Kao

i Prvi, i Drugi je hram doživio oskrvnjivanja, pljačke i stradanja, od kojih su ona iz 169. pr. Kr. bila najupečatljivija, kada ga je na povratku sa svoga ratnoga pohoda iz Egipta opljačkao Antioh IV. Epifan. Plijen je bio zamašan: zlatni oltar i svijećnjak, stol za pri-nose, zastor koji je visio na ulazu, sakralno posuđe i blago (1 Mak 1, 21–24; 2 Mak 5, 15–16). No 164. godine, nakon makabejskih pobjeda, Juda Makabejac očistio je oskrvnjene prostorije, zami-jenio oteto posuđe i ponovno posvetio Hram, utvrdivši ga visokim zidinama i jakim kulama (1 Mak 4, 36–60). Kako je za vrijeme Hasmonejske / Makabejske dinastije i vladavine Jeruzalem pre-trpio razne pljačke i stradanja, ista je sudbina snašla i Hram, koji je vadio za obnovom. Ta vapijuća obnova dogodila se s Hero-dom I. Velikim, koji se upustio u ambiciozni plan obnove Hrama, koji je bio dotrajavao i u usporedbi s Prvim hramom izgledao neu-gledno. Radovi su, veli Flavije, započeli 19. godine Herodove vla-davine i većina je posla napravljena do 9. pr. Kr., ali ne i dovršena, sve do 64. po. Kr. Osim Hrama, Herod je obnovio i okolni hramski prostor te je, piše Flavije, dvostruko proširio hramsko dvorište i opasao Hram novim zidinama, a oko Hrama izgradio velike zgrade, među kojima i tvrđu Baris na sjevernoj strani Hrama, koju je u čast svoga prijatelja Marka Antonija nazvao „Tvrđava Marka Antonija” ili jednostavno „Antonija”. Ispr-va je na Hramu radilo oko 10 000 radnika, uglavnom svećenika kojima je Herod omogućio da izuče zidarsko umijeće, a nakon Heroda, za vladavine Heroda Agripe I., i do 18 000 radnika. Hramski prostor imao je tri dvorišta koja su se naslanjala jedno na drugo ili jedno povrh drugih. Prvo je dvorište bilo tzv. „vanj-sko dvorište”, koje je u odnosu na ostala dva bilo i najprostrani-je (otprilike 486 m X 280 m). Budući da to dvorište nije u strogom smislu pripadalo Hramu i da su u njega smjeli pristupiti i neži-dovi, tj. pogani, zvalo se *Dvorište za pogane*. Imalo je osam ula-znih vrata (s južne strane dvoja, s istočne i sjeverne strane po jedna i sa zapadne strane četvera vrata) te je sa svih strana bilo ograđeno trijemovima; jedan od njih bio je i „Salomonov trijem”, u kojem su se okupljali i prvi kršćani (Dj 5, 12). Trijemovi su počivali na 162 stupa, s korintskim kapitelima: bili su od bijeloga mramora i visoki 12,15 m. To je dvorište služilo u razne svr-he, među ostalima, za održavanje škola i obavljanje raznih trgovačkih poslova (Iv, 2, 14–16; 10, 23; Lk 19, 47). Na vanjsko se dvorište naslanjalo „unutrašnje dvorište”, koje se nazivalo *Židovsko dvorište*, koje je od „poganskoga” bilo odvojeno pregrad-

nim zidom visine 18 m. Budući da su u njega smjeli ući samo Židovi, na pregradnom su zidu stajale istaknute oznake ili opomene na tri jezika (hebrejskome, grčkome i latinskome) koje su upozoravale nežidove da ne smiju ući u taj prostor, čak i po cijenu života: STRANČE! NE ULAZI U PROSTOR IZA REŠETAKA I PREGRADA KOJI OKRUŽUJE HRAM. ONAJ TKO BUDE UHVAĆEN U NJEMU BIT ĆE ISKLJUČIVI KRIVAC ZA SMRT KOJA ĆE GA ZADESITI! Jedan takav natpis pronađen je 1871. i danas se čuva u istanbulskome muzeju. Židovsko se dvorište sastojalo od više dvorišnih odjela: a) prostora za žene, u kojem se nalazilo 13 kutija za novac s cijevima u obliku trube u koje su se ubacivali milodari (to je prizor iz priče o „udovičinu novčiću”, Mk 12, 41–44); b) prostora za muškarce, koji je od prostora za žene bio odijeljen niskim zidom i u koji žene nisu smjele ući: u tom se prostoru – uz prostorije u kojima se držalo obredno posuđe i predmeti za prinos žrtava – nalazila i prostorija za pouku u vjeri (tu se smješta prizor s dvanaestogodišnjim Isusom koji sjedi u Hramu posred učitelja, sluša ih i pita, Lk 2, 41–46); c) dvorišta za svećenike, u kojemu se nalazio žrtvenik za žrtve paljenice (visok 6,75 m, širok i dug 25 m). Na Židovsko dvorište naslanjao se treći prostor – sami Hram, najznamenitiji dio hramskoga kompleksa, koji je imao tri dijela: predvorje, svetište i Svetinju nad Svetinjama (*Sancta Sanctorum*). Širina predvorja, koje je iznutra bilo pozlačeno, iznosila je 5 m, dužina 45 m, a visina oko 50 m; nije imalo vrata, nego je ulaz bio prekriven zastorom. Do predvorja se nalazilo svetište u koje se ulazilo kroz dvojna dvokrilna vrata, iznad kojih je visio zlatni čokot, simbol Izraela (Iz 3, 14; Jer 2, 21; 5, 10). Dužina svetišta iznosila je 50 m, širina oko 30 m, a visina oko 50 m. Unutarnja strana svetišta bila je sva u zlatu, a isto tako i predmeti koji su se u njemu nalazili: zlatni sedmerokraki svijećnjak, pozlačeni stol za posvećene kruhove i kadioni žrtvenik; ti se predmeti vide na Titovu slavoluku u Rimu. Na svetište se naslanjao najsakralniji prostor – Svetinja nad Svetinjama, koja je od svetišta bila odijeljena skupocjenim zastorom. U Svetinju nad Svetinjama, najsvetiji dio Hrama – prebivalište samoga Boga – ulazio je samo veliki svećenik jednom godišnje, na Dan pomirenja. Dužina Svetinje iznosila je oko 50 m, širina oko 30 m i visina oko 50 m. Bila je prazna jer u njoj više nije bilo „Kovčega saveza” koji su, najvjerojatnije, uništili babilonski vojnici dok su pljačkali Hram 586. pr. Kr. U svakom slučaju, obnovljeni Drugi hram, koji se po svom obnovitelju često naziva i

„Herodov hram”, bio je veličanstvena građevina, koja je svojim blještavilom i uzvišenošću zasjenjivala sve ostale građevine do te mjere da je židovski povjesničar Flavije zapisao kako njegova ljepota „nadilazi sve moje sposobnosti opisa”. Pred njegovom ljepotom nisu mogli ostati ravnodušni ni drugi, poglavito rabini, koji su u *Talmudu* zapisali: *Tko nije vidio Jeruzalem u njegovoj divoti, nije nikada vidio lijepoga grada. Tko nije vidio izgrađeni Hram, nije nikada vidio lijepu zgradu.* Međutim, ta je divota ubrzo pretvorena u hrpu ruševina. Naime, u Prvome židovskom ratu protiv Rimljana (66. – 70.), rimski su vojnici 70. godine, pod zapovjedništvom Tita, budućega cara, zapalili i do temelja razorili Hram. *Reliquiae reliquiarum* od te velebne građevine danas su vidljivi tek u Zapadnom zidu ili glasovitom „Zidu plača”.⁴⁶

2.3. Herodova smrt i razdioba zemlje

Nakon doista duge vladavine⁴⁷ Herod je nakon duže i teške bolesti, neki tvrde sifilisa,⁴⁸ krajem ožujka 4. pr. Kr. umro u „najplodnijem predjelu Judeje”, u Jerihonu.⁴⁹ Njegovo je tijelo zatim u povorci preneseno „dvije stotine stadija” (= 40 km) dalje, do Herodijona (nedaleko od Betlehema), negdašnje vojne utvrde koju je Herod predvidio i preuređio za svoje zadnje počivalište – mauzolej.⁵⁰ Prije smrti oporučno je razdijelio svoje kraljevstvo među trojicom preživjelih sinova: Arhelajem (sinom njegove žene Maltake), kojega je kao najstarijega od njih imenovao kraljem, Filipom (sinom njegove žene Marijamne, koji je jedini preživio obi-

⁴⁶ Flavije, *Judejski rat*, knj. I, pogl. 21, str. 91 - 92; Isti, *Judejske starine*, knj. VII, pogl. 4, br. 1 - 3, str. 284 - 285. Usp. K. Da-Don, *Židovstvo: život, teologija i filozofija*, preveo L. Girardi, Profil, Zagreb, 2004., str. 214; C. TOMIĆ, *Savao Pavao*, str. 154 - 155; A. Rebić, *Biblijske starine*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1983., str. 175 - 185; Montefiore, *Jeruzalem*, str. 112; *Biblijska teologija Staroga i Novoga zavjeta*, preveo M. Zovkić, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1980., str. 85 - 91 (dalje: BTSNZ).

⁴⁷ Flavije veli: „Od vremena kada se domogao najviše vlasti ubivši Antigona bilo je proteklo četrdeset tri godine, a otkako su ga Rimljani priznali za ‘cara’, trideset sedam godina”: Flavije, *Judejski rat*, knj. I, pogl. 33, str. 140.

⁴⁸ Lawrence, *Atlas*, str. 131. Flavije veli da ga je zadesila bolest koja je „neobična među ljudima”: Flavije, *Judejske starine*, knj. XVII, pogl. 6, br. 2, str. 753.

⁴⁹ Flavije, *Judejski rat*, knj. I, pogl. 6, str. 42. S obzirom na tu plodnost, isti na istome mjestu veli da je tu bilo mnogi palmi i balzama. Ekstrakti potonjega – koji se inače koriste u tehnici, medicini, farmaciji i parfumeriji – dobivaju se tako, piše Flavije, da se donji dio stabla zarezže oštrim kamenom pa se skupljaju „suze” koje teku iz te zagrebotine.

⁵⁰ Flavije, *Judejski rat*, knj. I, pogl. 33, 141. Usp. Lawrence, *Atlas*, str. 130 - 131.

teljsko krvoproliće) i Antipom (sinom njegove žene koja je potjecala iz Jeruzalema). Sva su trojica uz svoje vlastito ime nosili i počasno ime svoga oca – „Herod”, zbog čega u evanđeljima vlada poprilična zbrka. No Herodovu je oporuku, kao *arbiter mundi*, trebao potvrditi i car August, koji je to doista i učinio, ali ne baš posve u skladu s Herodovom željom i oporukom, već po svojim kriterijima.⁵¹

– Herodu Arhelaju (4. pr. Kr. – 6. po. Kr.), najstarijemu od baštinika, August je, istina, dodijelio polovinu zemlje – Judeju, Samariju i Idumeju – ali ne i naslov kralja, kako je to želio njegov otac, već naslov etnarha⁵² obećavši mu da će ga poslije učiniti i kraljem ako se pokaže dostojnim.⁵³ Međutim, Arhelaj nikada nije došao do kraljevske titule. Štoviše, zbog okrutnosti svoje vladavine⁵⁴ izazvao je nemire u Judeji i Samariji pa su jedni i drugi uputili poslanstva u Rim sa zahtjevom da ga se ukloni. August je prihvatio njihove pritužbe te 6. godine svrgnuo Arhelaja i prognao ga u Vienne u Galiji (gdje je 18. godine umro), a na području njegove uprave uspostavio carsku provinciju Judeju, kojom su izravno upravljali rimski namjesnici – „prefekti” (lat. *praefectus*: nadstojnik, upravitelj), koji su stolovali u Cezareji Primorskoj i bili podložni carskom legatu u Siriji.⁵⁵

⁵¹ Valja spomenuti da se u Herodovoj oporuci, uz sinove, našla i njegova sestra Saloma, koja je dobila dva manja područja.

⁵² Etnarh je naslov koji predstavlja veću vlast od tetrarha: označuje vlast gotovo nad cijelim narodom, dok tetrarh označuje vlast nad četvrtinom područja zemlje.

⁵³ Flavije, *Judejski rat*, knj. II, pogl. 7, 156. Arhelaj je bio oženjen Marijammom, ali ju je otjerao jer se zaljubio u Glafiru, kćer kralja Kapadocije, koja je prije bila udana za Herodova i Marijammnina sina Aleksandra. Nakon Aleksandrova smatkuća udala se za mauritanskoga kralja Jubu, a nakon njegove smrti vratila se u Kapadociju i udala se za Arhelaja. Nedugo nakon što je došla u Judeju, pripovijeda Flavije, usnula je san u kojemu je njezin bivši muž Aleksandar stajao pred njom te joj govorio: „Udaja u Libiju [tj. za mauritanskoga kralja Jubu, opaska autora] trebalo je da ti bude dovoljna, a ti nezadovoljna tim vraćaš se na moje ognjište i uzimaš također čovjeka, i to, besramnice, mojega brata. Ovu sramotu ne ću oprostiti nego ću te opet uzeti sebi makar ti i ne htjela”: Flavije, *Judejski rat*, knj. II, pogl. 7, str. 159. I jedva da su prošla dva dana otkako je ovaj san bila ispričala, nastavlja na istome mjestu Flavije, završila je život. Usp. Montefiore, *Jeruzalem*, str. 119.

⁵⁴ O toj okrutnosti izvještava i Flavije te veli kako je Arhelaj, dok su se u Hramu prinobile žrtve, poslao pješadiju i konjicu na narod te u mahu pobio oko 3000 ljudi: Flavije, *Judejski rat*, knj. II, pogl. 1, str. 145.

⁵⁵ Flavije, *Judejski rat*, knj. II, pogl. 7 - 8, str. 158 - 160. O Arhelajevu svrgnuću i progonoštvu: Flavije, *Judejske starine*, knj. XVII, pogl. 13, br. 1 - 2, str. 775 - 776.

– Herodu Filipu (4. pr. Kr. – 34. po. Kr.), s naslovom četverovlasnika (tetararha), pripale su Bataneja, Itureja, Trahonitida i Auranitida. Njegova je vladavina, za razliku od Arhelajeve, bila mirna. Obnovio je grad Panias promijenivši mu ime u Cezareja Filipova, a iznova je sagradio grad Bethsaidu (*Julia*). Oženio se ambicioznom Herodijadom, kćeri smaknutoga Aristobula i unukom Heroda Velikoga i Marijamne. Budući da nije imao potomstva, područje njegove vladavine nakon njegove smrti pripojeno je rimskoj provinciji Siriji; car Kaligula (37. – 41.) 37. godine dodijelio ga je Agripi I., unuku Heroda Velikoga.⁵⁶

– Herodu Antipi (4. pr. Kr. – 39. po. Kr.), također s naslovom tetararha, pripala je Galileja i područje onkraj Jordana, poznato kao Pereja. Obnovio je grad Sefaridu u Galileji te podigao grad koji je u čast caru Tiberiju (14. – 37.) nazvao Tiberijada.⁵⁷ Bio je oženjen arapskom princezom, kćeri nabatejskoga kralja Arete, koju je otjerao da bi se zatim, već kao sredovječni muškarac, oženio Herodijadom, ženom svoga polubrata Filipa; tu ženidbu oštro je osudio Ivan Krstitelj zbog čega mu je u Maherontu odrubljena glava (Mt 14, 3–11).⁵⁸ Herodijada nije bila zlokobna samo za karizmatičnoga Ivana Krstitelja, nego i za novoga muža Antipu. Bila je, naime, zavidna bratu Agripi I., kojemu je car Kaligula (37. – 41.) iskazivao naklonost, pa je nagovorila muža da pođe u Rim (39. godine) te od cara zatraži kraljevski naslov. Međutim, umjesto kraljevskog naslova, „Germanicus” je Antipu protjerao u galijski Lugdunum (danas Lyon),⁵⁹ a područje njegove uprave, kao i u Filipovu slučaju, predao Agripi I.

Kaligula (punim imenom: Gaj Julije Cezar Germanik – *Caius Iulius Caesar Germanicus*) naslijedio je Tiberija. Židovi su bili prvi koji su novom caru prisegnuli na vjernosti. No mladi i ekstravagantni car, koji je i svoga konja proglasio konzulom, izrugujući se time Senatu, ubrzo je zatražio za sebe božanski kult i zapovjedio da se njegova slika ili kip postave u sve hra-

⁵⁶ Flavije, *Judejski rat*, knj. II, pogl. 9, str. 166.

⁵⁷ Flavije, *Judejske starine*, knj. XVIII, pogl. 2, br. 3, str. 784–785.

⁵⁸ Ž. Tolić, *Isus iz Nazareta. Povijesni vid*, Kačić, Split, 2021., str. 58 - 59.

⁵⁹ Antipina vladavina u evanđeljima nije zabilježena samo u kontekstu pogubljenja Ivana Krstitelja, već i onoga kojemu Krstitelj, iako velik i karizmatičan, nije bio „dostojan odriješiti remenje na obući” (Iv 1, 27) – Isusa iz Nazareta. Krstitelju je dao odrubiti glavu, a kod Isusa je sudjelovao u njegovu procesu. Budući da Isus na njegova znatizeljna pitanja nije odgovorio ni riječi, uvrijeđeni ga je Antipa, s nakanom da ga podcijeni i ismije, obukao u bijelu haljinu i poslao natrag k Pilatu na ispitivanje: Ž. Tolić, *Isus iz Nazareta*, str. 106.

move diljem Carstva. Budući da se carev ukaz odnosio i na monoteističke Židove, Agripa, unuk Heroda Velikoga (budući kralj Agripa I.), zauzeo se kod sirijskog legata Publija Petronija (39. – 42), na kojega je imao veliki utjecaj, da se taj ukaz ne provede u Jeruzalemu. Legat ga je poslušao. Kada je Kaligula za to doznao, pobjesnio je i zapovjedio legatu Petroniju da mu se u jeruzalemskom Hramu podigne golemi kip. Prestavljeni Židovi pošli su u Ptolemaidu (današnji Akko), gdje je bio Petronijev stožer, i zamolili ga da to ne čini. Poštujući židovske molbe i razloge, Petronije je napisao pismo caru, čime je izazvao njegov bijes protiv sebe. Da izglati situaciju, Agripa je sa ženom pošao u Rim. Kaligulu je to još jače razbjesnilo te je zapovjedio Petroniju da izvrši samoubojstvo. Stvar se na koncu za Židove ipak sretno završila jer je pretorijanska garda ubila Kaligulu i na carsko prijestolje postavila razboritijega vladara, Klaudija (41. – 54.).⁶⁰

3. Rimski prefekti (6. - 41.)

Nakon Arhelajeva svrgavanja i protjerivanja u progonstvo njegovim je područjem, kako je spomenuto, upravljao rimski namjesnik – prefekt, podložan carskom legatu u Siriji. Prefekt je upravljao vojskom⁶¹ te postavljao i svrgavao velikog svećenika. Službena mu je rezidencija bila u Cezareji Primorskoj, ali je o velikim blagdanima, kada su brojni Židovi sa svih strana svijeta dolazili u Hram, boravio u Jeruzalemu kako bi „suzbio eventualne buntovničke pokrete okupljene mase”.⁶²

Prvi u nizu prefekata, kojemu je August dodijelio upravu nad Judejom, bio je Koponije (6. - 9.), za kojim su slijedili Ambivije (9. - 12.) i Ruf (12. - 15.).

Nakon njih car Tiberije imenovao je Valerija Grata (15. - 26.), koji je svrgnuo velikog svećenika Hanana (ili, prema Lk 3, 2 i Iv 18, 13, Anu) te za njegova nasljednika postavio Kajfu (18. - 36.).

⁶⁰ Flavije, *Judejski rat*, knj. II, pogl. 10, str. 169 - 171.

⁶¹ Na raspolaganju je imao tek nekoliko vojnih odreda. Kad bi došlo do nemira i pobuna širih razmjera, za pomoć se morao obratiti preko granice, carskom legatu u Siriji.

⁶² Flavije, *Judejski rat*, knj. II, pogl. 12, str. 174.

Grata je naslijedio Poncije Pilat (26. - 36.), čovjek s vojnim i upravnim iskustvom,⁶³ koji je do toga imenovanja došao zbog, među ostalim, i Elija Sejana, svemoćnog i zloglasnog Tiberijeva savjetnika, koji je bio neprijateljski raspoložen prema Židovima.⁶⁴

Pilata su naslijedili Marcel (36. - 38.?) i Marul (38.?- 41.), o kojima se ništa pouzdano ne zna.⁶⁵

4. Kralj Herod Agripa I. (41. - 44.)

Služba prefekata prekinuta je 41. godine. Umjesto njih u Judeji je, zahvaljujući naklonosti novoga cara Klaudija, ponovno uspostavljeno rimsko savezno kraljevstvo, a *rex socius* postao je Marcus Iulius Agrippa, odnosno Herod Agripa I. (41. - 44.), unuk Heroda Velikoga i Mariamne i sin njihova smaknutoga sina Aristobula. Vlast mu se širila postupno: najprije mu je car Kaligula predao područje tetrarha Filipa (37. godine), zatim područje tetrarha Antipe (39. godine), da bi ga nedugo nakon dolaska na vlast car Klaudije (41. godine) nadario svim područjima kojima je nekoć vladao njegov bliski srodnik, svrgnuti etnarh Arhelaj. Tako se, zahvaljujući naklonosti i obilnim nadarbinama svojih rimskih pokrovitelja, Agripina uprava protegnula na sva ona područja kojima je nekoć vladao njegov djed Herod Veliki.

⁶³ Prilikom arheoloških iskopavanja 1961. godine u Cezareji Primorskoj pronađen je ulomak kamenog natpisa na kojem se spominje da je prefekt Judeje Poncije Pilat: [*Nautijs(?) Tiberieum / [3] Pontius Pilatus / [praefectus Iudae]e / [ref]eci[t]:* M. Sanader, *Ranokršćanska arheologija*, str. 12 - 13; A. M. Liberati - F. Bourbon, *Drevni Rim. Povijest civilizacije koja je vladala svijetom*, preveli I. Robić i H. Potrebica, Mozaik knjiga, Zagreb, 2000., str. 260. O pobuni Židova protiv Pilata: Flavije, *Judejske starine*, knj. XVIII, pogl. 3, br. 1 - 2, str. 787 - 788. O Pilatovoj presudi u Isusovu procesu: Ž. Tolić, *Isus iz Nazareta*, str. 104 - 109.

⁶⁴ Sejan (punim imenom: Lucije Elije Sejan: *Lucius Aelius Seianus*), sin Lucija Seja Strabona, rimskog viteza, posinjen od Gaja Elija Gala, bio je Tiberijev miljenik i prefekt pretorijanskih kohorti, koji je od samog početka Tiberijeve vladavine imao velik utjecaj. Rođen je u Vulziniji (*Vulsinii*), gradiću u južnoj Etruriji (danas Bolsena, u pokrajini Viterbo). Kako je Tiberija pridobio različitim spletkama i na njega imao velik utjecaj, Tacit veli da ga je učinio „zatvorena prema drugima” i „jedino za sebe povjerljivim i otvorenim”. I nastavlja: „Tijelo mu je bilo izdržljivo u naporima, duh odvažan; prikrivač sebe, ocrnjivač drugih; [...] izvana namještena čednost, iznutra žudnja da se dokopa najviše”: K. Tacit, *Anali*, knj. IV, br. 1, preveo J. Miklič, Matica hrvatska, Zagreb, 2006., str. 261 - 262. Usp. Daco, coll. 1894 - 1895.

⁶⁵ O rimskim prefektima u Judeji: Flavije, *Judejske starine*, knj. XVIII, pogl. 2, br. 2, str. 784; Harrington, *Uvod u Novi zavjet*, str. 24; Rinaldi, *Cristianesimi*, str. 120; M. Giretti, „Lo status della Giudea dall'età augustea all' età claudia”, u: *Latomus*, 44 (1985.), str. 751 - 766.

Agripin dolazak na židovsko kraljevsko prijestolje poklapa se sa smjenom carske vlasti u Rimu, gdje je vojska nakon Kaligulina umorstva na carsko prijestolje postavila Klaudija (41. godine), s kojim je Agripa bio u prijateljskim odnosima. Naime, kada je Klaudije dolazio na prijestolje, Agripa se tada zatekao u Rimu te mu je kao posrednik i pregovarač između njega i Senata, kojega Senat isprva nije prihvaćao, pomagao oko dolaska na prijestolje. U znak zahvalnosti Klaudije mu je, uz područja dotadašnje vladavine kojima ga je obdario car Kaligula, s kojim je Agripa također bio u prijateljskim odnosima, pridodao još i Judeju, Samariju i Idumeju te ga imenovao židovskim kraljem.⁶⁶

Netom je došao na vlast, Agripa se želio dodvoriti Židovima. U tom je smislu, da stekne njihovu naklonost, proračunato podupirao farizeje i često dolazio u Hram, veličanstvenu građevinu svoga djeda, u kojemu je svakodnevno prinosio propisane žrtve te, premda liberalac i poganin u duši, opsluživao obrednu čistoću. Iako je to bila samo izvanjska forma, to za farizeje, također notorne formaliste, nije bila nikakva zapreka da mu ne iskažu podršku kakvu je on iskazivao njima.⁶⁷

No, osim hramske pojavnosti, obredne revnosti i građevne poduzetnosti Agripa je, također pod vidom stjecanja naklonosti naroda poduzeo još jedan konkretni korak – progon kršćana. Iz tih je pobuda 42. godine dao pogubiti apostola Jakova, sina Zebedejeva i brata apostola Ivana, kojemu je odrubljena glava (Dj 12, 2). I, „kad vidje da je to drago Židovima, uhiti i Petra” (Dj 12, 3 - 4), s nakanom da pogubi i njega.

No kako je bilo vrijeme Beskvasnih kruhova, odnosno vrijeme Pashe, odlučio je pričekati da prođe blagdan, a zatim ga izvesti pred narod i pogubiti. Petra se držalo u tamnici pod najstrožim mjerama: dvoji lanci i četiri vojničke četverostraze, što znači dvije uz Petra, a dvije na vratima tamnice. No Agripini planovi s Petrom pomrsili su se u noći prije same egzekucije, jer je Petar, po anđelovu naputku, čudesno oslo-

⁶⁶ FLAVIJE, *Judejski rat*, knj. II, pogl. 11, str. 171 - 173; FLAVIJE, *Judejske starije*, knj. XIX, pogl. 5, br. 1 - 3, str. 855 - 856. Usp. LTK, vol. V, str. 265.

⁶⁷ Da zadobije naklonost Židova, Agripa je, osim na religioznom planu, poduzeo i neke građevne pothvate: uz dva postojeća on je „povukao” i treći vanjski zid „oko novosagrađenoga dijela Jeruzalema”: FLAVIJE, *Judejski rat*, knj. V, pogl. 4, str. 366 - 378.

bođen iz tamnice (Dj 12, 6 - 10), a nakon toga se udaljio iz Jeruzalema.

Taj drugi val progona (jeruzalemskih) kršćana,⁶⁸ koji je apostola Jakova stajao glave i Petra udaljio iz Jeruzalema, završio je iznenadnom smrću Agripe I. u Cezareji 44. godine, koju pisac *Djela apostolskih* tumači kao Božju kaznu: *Udari ga anđeo Gospodnji te on rascrvotočen izdahnu* (Dj 12, 23).⁶⁹

Njegovom smrću završio je i kraljevski status Judeje. U novom preustroju što su ga provele rimske vlasti, njegov sin Herod Agripa II. dobio je tek neka mala područja uprave i određene službe: s obzirom na upravu, dobio je Kalcis, malo područje između Libanona i Antilibanona, koje je pripadalo njegovu stricu Herodu iz Kalcide, a kad je riječ o službi, imenovan je (48. godine) nadglednikom Hrama u Jeruzalemu te je postavljao i(li) uklanjao velike svećenike.⁷⁰ Agripa II. bio je u prijateljskim odnosima s carem Neronom (54. - 68.), koji mu je udijelio neka područja negdašnje tetrarhije Heroda Antipe, te Galileju i Pereju. Kada je u Palestini izbila pobuna, koja je 66. godine dovela do Prvoga židovskoga rata protiv Rimljana, Agripa II. svim je silama nastojao umiriti svoje sunarodnjake i spriječiti krvoproliće, ali u tome

⁶⁸ Prvi val progona jeruzalemskih kršćana zbilo se šest godina prije, 36. godine, kada je pod hrpom kamenja izdahnuo kršćanski prvomučenik Stjepan, nakon čega je uslijedio progon helenističkih kršćana iz Jeruzalema: Ž. Tolić, „Početak i najranije širenje Crkve: od 30. do 36. godine”, u: *Služba Božja*, 4 (2018.), 486 - 491.

⁶⁹ Okolnosti smrti Heroda Agripe I. što ih donosi Flavije u svojim *Starinama*, a prenosi „otac” crkvene povijesti Euzebijije Cezarejski, opisane su znatno opširnije, ali i ponešto drugačije od onih u *Djelima* (12, 20 - 23). Prema Flaviju, odnosno Euzebijiju, Agripa je umro u vrijeme svečanosti koje su se priređivale „u Cezarovu čast”, tj. u čast cara Klaudija: Kralj se u svom kazalištu u Cezareji pojavio u srebrnoj odjeći koja je čudesno sjala obasjana prvim Sunčevim zrakama; poklonici (britki Euzebijije naziva ih ulizicama i laskavcima) laskali su mu da nije čovjek, nego bog (*Budi nam milostiv – laskali su mu. Ako smo te do sada častili kao čovjeka, odsada unaprijed želimo te štovati više nego čovjeka*). Kralj je za vrijeme svečanosti iznenada osjetio jake trbušne bolove, zbog kojih je nakon pet dana umro u pedeset četvrtoj godini života: Flavije *Judejske starine*, knj. XIX, pogl. 8, br. 2, str. 862; E. Cezarejski, *Crkvena povijest*, knj. II, pogl. 10, br.1 - 10, preveo M. Mandac, *Služba Božja*, Split, 2004., str. 264 - 267 (dalje: Euzebijije). Iza sebe je ostavio četvero djece: Heroda Agripu II. i tri kćeri (Bereniku, Marijamnu i Druzilu), sve tri poznate po nedoličnom ponašanju, zapravo razvratu. S obzirom na Agripu I.: D. R. Schwartz, *Agrippa I. The last king of Judea*, Tübingen, 1990.; A. Kushnir Stein, „Agripa I in Josephus”, u: *Scripta Classica Israelica*, 22 (2003.), str. 153 - 161.

⁷⁰ LTK, vol. V, str. 265. Tako je, prema odredbi prokuratora Albina, uklonio velikoga svećenika Hanana II. (ili Ananiju), koji se neprijateljski odnosio prema kršćanima te ih progonio.

nije uspio. Nakon što je taj rat završio, tijekom kojega se držao kao vjerni saveznik Rimljana, dobio je nagradu: Rim je povećao područje njegove uprave.

Ime Agripe II. našlo se i u novozavjetnim spisima, u Lukinim *Djelima apostolskim* (pogl. 25 – 26), gdje se govori o Pavlovu uzništvu i suđenju u Cezareji, pred rimskim prokuratorom Festom. U toj prigodi u Cezareju je, u pratnji sestre Berenike, stigao i Agripa II. Fest ga je informirao o Pavlovu slučaju, a Agripa je bio znatiželjan te je želio saslušati Pavla; Pavao mu je izložio svoje obraćenje i poziv na apostolat (Dj 26, 1 - 23). Ne razumjevši ništa od svega, Fest mu je nestrpljivo dobacio: „Mahnitaš, Pavle! Veliko ti znanje mozgom zavrnilo.” Pavao je uzeo Agripu za svjedoka te ga izravno upitao: „Vjeruješ li, kralju, Prorocima? Znam da vjeruješ!” Agripa mu, zbog nelagode pred Festom i drugim Židovima, diplomatski odgovori: „Zamalo pa me uvjeri te kršćaninom postadoh!” Poslije uljudnog i dostojanstvenog Pavlova odgovora svi su ustali, otišli malo u stranu te se složili o Pavlovoj neudžnosti (Dj 26, 24 - 31). S obzirom na Agripinu stalnu pratnju - sestru Bereniku, valja kazati da je to kod mnogih (čak i kod rimskoga pjesnika Juvenala) pobuđivalo sumnje u njihove incestuozne odnose.

Budući da nije imao potomka, Agripa II. ujedno je i posljednji vladar iz Herodovske dinastije: umro je oko 92. godine u Rimu i s njim je s povijesnog prizorišta nestala i Herodovska dinastija, opterećena teškom ljugom nemorala,⁷¹ dinastija koja je povijesno i tragično povezana s Isusom iz Nazareta i s ranom kršćanskom zajednicom u Jeruzalemu.

Ta je povezanost razvidna u nekoliko povijesnih činjenica: za vladavine Heroda Velikoga rodio se Isus, a vladar je zapovjedio, kako smo već spomenuli, pokolj betlehemske djece,

⁷¹ Naime, već spomenute Druzila i Berenika, dvije kćeri Agripe I. i sestre Agripe II., napustile su svoje muževe i živjele u preljubničkim vezama s drugim ljudima. Osobito je po tome bila poznata Berenika, koja je ostavila svoga zakonitog muža i živjela uza svoga brata. Bila je strastvena i podla žena, željna slave i pažnje ljudi. Sumnje o incestuoznom odnosu s bratom Agripom II. izazivale su sablazan čak i u poganskom Rimu, gdje će se Berenika visoko vinuti te postati „ljubimica” (konkubina) onoga kojemu će se tepati da je „ljubav i milje ljudskoga roda”, tj. cara Tita (79. - 81.): O Druzili i Berenici: FLAVIJE, *Judejske starine*, knj. XX, pogl. 7, br. 2 - 3, str. 880 - 881. Usp. O. Veh, *Leksikon rimskih careva. Od Augusta do Justinijana I. 27. pr. Kr. - 565. posl. Kr.*, Naklada Slap, Zagreb, 1999., str. 107 - 108.

misleći da će među njima biti i „novorođeni Kralj” (tj. Isus); Herod Antipa zapovjedio je da se u tvrđavi Maheront odrubi glava Ivanu Krstitelju, a tijekom Isusova procesa bezočno mu se izruguje; Herod Agripa I. progonio je kršćane te dao pogubiti apostola Jakova, sina Zebedejeva i brata apostola Ivana, a uhitio je i apostolskog prvaka Petra kaneci i njega pogubiti.

5. Rimski prokurator (44. - 66.)

74

Nakon smrti Agripe I. Palestina se ponovno vraća pod izravnu rimsku upravu, jer je car Klaudije upravu nad njom povjerio rimskim upraviteljima, koji ne nose više naslov prefekta nego „prokuratora” (lat. *procurator*: zastupnik, punomoćnik). Razlika između bivših prefekata i prokuratora bila je samo u imenu, a s obzirom na financije, vojsku i sudstvo razlika nije postojala. Njihova je uprava prestala 66. godine, kada je došlo do židovskoga ustanka.

Prvi prokurator bio je Kuspije Fad (44. - 46.), a nakon njege Tiberije Julije Aleksandar (46. - 48.), podrijetlom iz židovske obitelji iz egipatske Aleksandrije. Za njihove uprave „narod je – veli Flavije – bio miran jer nisu dirali njihove/njegove domaće običaje”,⁷² ali je za potonjega u Palestini nastala teška glad (Dj 11, 28). Aleksandra je naslijedio Ventidije Kuman (48. - 52.), koji je u sukobu između Židova i Samarijanaca, kojemu je povod bilo ubojstvo jednoga galilejskoga hodočasnika kod sela Geme, potpomagao potonje te mnoge Židove osudio na smrt.⁷³

Nakon Kumana car Klaudije za namjesnika Judeje, Galileje, Samarije i Pereje postavio je Antonija Feliksa (52. - 60.), slobodnjaka, koji je kao rob bio u službi careve majke Antonije.⁷⁴ U *Historiarum libri* Tacit o njemu veli da je carske zapovijedi izvršavao ropskom poslušnošću te da je bio okrutan i podmitljiv;⁷⁵ mito je očekivao čak i od Pavla, utamničenoga u Cezareji, zato ga

⁷² Flavije, *Judejski rat*, knj. II, pogl. 11, str. 174.

⁷³ Židovi su se zbog toga, veli Flavije, požalili sirijskom legatu Umidiju Kvadratu su koji je Kumana uputio u Rim, k caru na saslušanje, a car ga zatim poslao u progonstvo: Flavije, *Judejski rat*, knj. II, pogl. 11, str. 175 - 176.

⁷⁴ Tacit, *Anali*, knj. XI, br. 54, str. 466; Flavije, *Judejski rat*, knj. II, pogl. 11, str. 177.

⁷⁵ „Antonius Felix per omnem saevitiam ac libidinem ius regium servili ingenio exercuit”: Tacit, *Historiarum libri*, knj. V, br. 9, str. 486.

je „češće pozivao i s njim razgovarao” (Dj 24, 26); inače su okrutnost i pohlepa bile notorne mane rimskih prokuratora. Feliksovo upravljanje ostalo je upamćeno i po tome što je u njegovo vrijeme počeo jačati ustanički duh u cijeloj Palestini.⁷⁶

Kako je Feliksovo upravljanje bilo okrutno, Neron ga je opozvao i umjesto njega za prokuratora postavio Porcija Festa (60. - 62.), koji je bio pošten čovjek i razborit upravitelj: „mnoge je razbojнике pohvatao” i dao ih pogubiti,⁷⁷ a utamničenog Pavla poslao je iz Cezareje u Rim, nakon što se *Apostolus gentium* kao rimski građanin pozvao na carski sud. Fest je umro za vrijeme obnašanja službe.⁷⁸

Festa je naslijedio Albin (62. - 64.), za kojega Flavije veli da „nije bilo sramotnijeg djela koje on nije bio počinio”.⁷⁹ Osim što je bio okrutan, bio je podmitljiv i, u biti, nedorastao za tu službu u tako uzavrelom okruženju, što je ratobornim zelotima, zajedno sa sikarima i mesijancima, omogućilo da postanu još aktivniji u svojem subverzivnom i proturimskom djelovanju.

Posljednji, i ujedno najgori, u nizu prokuratora bio je okrutni i pohlepni Gesije Flor (64. - 66.), koji je, kako piše Flavije „namjerno rasplamsavao rat kao da je za to plaćen”.⁸⁰ Vrhunac njegova zločina i nezasitne pohlepe bio je posezanje u hramsku riznicu iz koje je uzeo 17 talenata zlata (oko 600 kg), pod izgovorom da caru treba novac. Židovi su mu se htjeli osvetiti na sarkastičan način: po židovskim je zajednicama kružila košarica za „siromašnog i bijednog Flora”.⁸¹ To je Flora razbjesnilo pa je vojnicima naredio da opljačkaju dio grada. Svećenici su opominjali narod da i to prime s blagošću, ali su vojnici njihovo držanje smatrali kao prijezir prema rimskim vojnicima. Započelo je krvoproliće. Židovi su se povukli u Hram i zatvorili hramska vrata. Cijelu zemlju zahvatila je proturimska pobuna. Bila je 66. godina, početak židovskoga ustanka. Pokušaj Agripe II. da svoje sunarodnjake odvрати od sukoba, jer je predviđao da u srazu s Rimljanima

⁷⁶ O Feliksu također: Flavije, *Judejske starine*, knj. XX, pogl. 7, br. 1, str. 880.

⁷⁷ Flavije, *Judejski rat*, knj. II, pogl. 14, str. 181.

⁷⁸ Ispraznjenu prokuratorsku stolicu vješto je iskoristio veliki svećenik Hanan II. (ili Ananija) te počeo progoniti kršćane. Žrtva toga progona bio je „Gospodinov brat” Jakov Mlađi, s nadimkom „Pravedni”, jedan od „stupova jeruzalemske Crkve (Gal 2, 9). O Jakovu Mlađem, predstojniku jeruzalemske Crkve: Euzebije, knj. II, pogl. 23, br. 1 - 20, str. 288 - 293.

⁷⁹ Flavije, *Judejski rat*, knj. II, pogl. 14, str. 181.

⁸⁰ Flavije, *Judejski rat*, knj. II, pogl. 14, str. 184.

⁸¹ Flavije, *Judejske starine*, knj. XX, pogl. 11, br. 1 - 3, str. 891 - 892.

nemaju nikakvih izgleda, nije uspio. Njegove završne riječi: „Ako budete riješili što je razumno, uživat ćete mir zajedno sa mnom, a ako popustite svojim strastima, hrlite u propast, ali bez mene”,⁸² izgubile su se u moru strasti da se osvete ne toliko Rimljanima, koliko namjesniku Gesiju Floru za sve što su od njega pretrpjeli.

III. PRVI ŽIDOVSKI RAT (66. - 70.)

1. *Povod*

Židovski ustanak protiv rimske vlasti, koji se zatim pretvorio u pravi rat, započeo je 66. godine te trajao do 70. godine. Često ga se naziva Prvim židovskim ratom, kako bi ga se razlikovalo od Drugoga židovskoga rata (132. - 135.) pod Kohbinim vodstvom, za vrijeme cara Hadrijana (117. - 138.).⁸³ Rimski porezi i dominacija rimske utvrde Antonija, koja se nadvijala nad jeruzalemskim Hramom, jačali su židovski otpor i nesnošljivost prema rimskoj vlasti; čak se i ruho velikog svećenika čuvalo i bilo pod rimskom kontrolom u tvrđavi Antoniji. Naposljetku su hramski svećenici izgradili visoki zid kako bi spriječili rimske vojnike stacionirane u Antoniji da, u vidu kontrole, gledaju i motre Hram.

Uzavrele napetosti kulminirale su za vrijeme prokuratora Gesija Flora, koji je 66. godine, kako je već rečeno, konfiscirao oko 600 kg hramskog blaga. Narod se pobunio i presjekao prolaze između utvrde Antonije i Hrama. Flor se povukao, a svjetina je u rujnu spomenute godine zauzela tvrđavu Antoniju i napravila pravi pokolj: iako se rimska vojska koja je bila stacionirana u tvrđavi već bila predala, to nije spriječilo židovske ustanike da izvrše stravični pokolj.⁸⁴ Rimljani su ubrzo odgovorili preko sirijskog legata Cestija Gala, koji je u listopadu 66. godine napao Jeruzalem. Međutim, kako nije imao dovoljno vojske, povukao se. No prilikom povlačenja, u „uskom i strmom klancu” kod mjesta Bet-Horona – iz kojega, veli Flavije, nije mogao umaknuti niti

⁸² Flavije, *Judejski rat*, knj. II, pogl. 16, str. 200.

⁸³ Prvi židovski rat detaljno je opisao Josip Flavije u *Judejski rat*, kapitalnom djelu kojim smo se i do sada vrlo često služili. Djelo je u početku napisano na aramejskom jeziku, a zatim je, u razdoblju od 75. do 79. godine, na nagovor Heroda Agripe II., prevedeno na grčki. Sastoji se iz sedam knjiga u kojima se izlažu događaji od Antioha IV. Epifana do židovske katastrofe u Prvome židovskom ratu i pada židovske tvrđe Masade tri godine poslije (73. godine). Osim što je dragocjeno, djelo je *grosso modo* i vjerodostojno jer je Flavije bio izravni sudionik i očevidac događaja o kojima pripovijeda.

⁸⁴ Flavije, *Judejski rat*, knj. II, pogl. 17, str. 204 - 207.

pomisli na otpor – napadnut je iz zasjede i potpuno potučen: dok su Judejci izgubili samo nekolicinu ljudi, izvještava Flavije, Rimljani su ostali bez 5300 pješaka i 380 konjanika.⁸⁵

Ta trenutačna pobjeda nad Rimljanima Židove je još više osokolila, ali nije spriječila njihova unutarnja strančarenja i sve evidentnije raskole.

2. Gušenje ustanka

Nakon što se Cestije Gal s ostatkom ostataka svoje vojske ipak sretno izvukao iz zasjede kod Bet-Horona, poslao je izvještaj caru Neronu, koji se tada nalazio na „umjetničkom putovanju” u Ahaji (stari naziv za Grčku).⁸⁶ U tom izvještaju, da „izbjegne vlastitu nevolju” i opasnost koja mu je zbog neuspjeha prijetila kod cara, Gal je svu krivnju za izbijanje ustanka svalio na prokuratora Gesija Flora.⁸⁷ Car je bio zaprepašten Galovim izvještajem te je, da prikrije zabrinutost, taj poraz pripisivao više nespemnosti zapovjednika nego hrabrosti Judejaca. Razmišljajući komu povjeriti buntovni Istok i kazniti Judejce (Židove) za njihovo odmetništvo, došao je do zaključka da je za tu zadaću najpogodniji njegov iskusni general Vespazijan, koji se već dokazao u mnogim bitkama u zapadnome dijelu Carstva.

Vespazijan (punim imenom: Tit Flavije Vespazijan – *Titus Flavius Vespasianus*) rođen je 17. studenoga 9. po. Kr. u mjestu Falacrine (današnja Cittareale, u pokrajini Rieti). Ratovao je u Trakiji pa zatim kao legat u Germaniji, a još više u Britaniji kao pomoćnik vrhovnog zapovjednika Plaucija i cara Kaligule, gdje je sudjelovao u trideset bitaka. Kao prokonzul u Africi gdje je, prema priči povjesničara i pisca carskih biografija Svetonija, upravljao vrlo dobro, ali je zapao u velike dugove iz kojih se jedva izvukao. Pratio je Nerona na putu u Ahaju, no upao je u nemilost (zaspao bi, naime, za vrijeme čitanja Neronovih pjesama ili bi napustio kazalište kada je ovaj pjevao) i povukao se. Zbog nemira u Judeji Neron ga se ponovo sjetio i povjerio mu vodstvo rata protiv Judejaca. Imao je tada oko 57 godina.⁸⁸

⁸⁵ Flavije, *Judejski rat*, knj. II, pogl. 19, str. 215 - 221.

⁸⁶ O. Veh, *Leksikon*, str. 86.

⁸⁷ Flavije, *Judejski rat*, knj. II, pogl. 20, str. 221.

⁸⁸ O Vespazijanu: M. BLASI, *L'incredibile storia degli imperatori romani. I ritratti degli uomini che hanno fatto grande Roma*, Newton Compton editori, Roma, 2018., str.

Kao Pompej stoljeće prije, tako je i Vespazijan dobio sve ovlasti i carev nalog da preuzme vrhovno zapovjedništvo nad vojskom u Siriji.⁸⁹ Iz sirijske prijestolnice Antiohije, u kojoj se nalazilo i sjedište rimskoga legata, Vespazijan se zatim, s Petnaestom legijom (*Apollinaris*),⁹⁰ prebacio u sredozemni lučki grad Ptolemaidu (Akko), gdje mu se s dvjema aleksandrijskim legijama pridružio i sin Tit, tako da je ukupan broj rimskih vojnika, uključujući i pomoćne postrojbe, iznosio oko 60 000 pješaka i konjanika.⁹¹ S tolikom vojskom Vespazijan je bez velikih poteškoća najprije pokorio Galileju (68. godine) iz koje su poraženi „galilejski rodoljubi”, zajedno sa svojim vođom Ivanom iz Gišale, pobjegli u Jeruzalem.⁹² No s Ivanovim „rodoljubima” u Jeruzalem su pristigli i drugi prebjezi, ratničke skupine, što je prouzročilo još veće strančarenje i ekstremizam među Židovima, u kojemu su ugledne jeruzalemske osobe osuđene na smrt i(li) potajno pogubljene.⁹³

Tako su se u Jeruzalemu nametnule tri skupine koje se međusobno nisu podnosile te su djelovale neovisno jedna o drugoj: jednu su skupinu činili „galilejski rodoljubi” Ivana iz

73 - 79; G. T. Svetonio, *Vita dei Cesari*, a cura di Francesco Casorati, edizione integrale con testo latino a fronte, Newton Compton editori, Roma, 2019., str. 454 - 477; LTK, vol. III, str. 494; DACO, coll. 2195 - 2197; O. Veh., *Leksikon*, str. 117 - 118.

⁸⁹ No još prije nego što je prešao Helespont i došao u Siriju, gdje je preuzeo zapovjedništvo nad vojskom, a od susjednih vladara dobio i pomoćne postrojbe, iskusni je vojskovođa poslao svoga sina Tita u Aleksandriju da iz egipatske prijestolnice dovede još Petu i Desetu legiju kao pojačanje: Peta je nosila naziv *Macedonica*, a Deseta, koja se osobito proslavila pod Julijem Cezarom, *Fretensis*. O Petoj i Desetoj legiji: DACO, vol. II, str. 1180 - 1181.

⁹⁰ Apollinaris je bila Oktavijanova legija. Početkom principata bila je stacionirana u Iliriku, a zatim je (oko 14. godine) bila premještena u Carnuntum. Godine 62. upućena je na Istok, gdje se najprije borila protiv Gneja Domicija Korbulona (*Gnaeus Domitius Corbulo*, 7. - 67.), namjesnika provincije Azije koji je upao u carevu nemilost, a zatim i u Prvome židovskom ratu. S Istoka se vratila u Carnuntum (71. godine), da bi za Trajanova rata protiv Parta ponovno bila prebačena na Istok te stacionirana u Kapadociji, u Satali: DACO, coll. 1182.

⁹¹ Flavije, *Judejski rat*, knj. III, pogl. 3, str. 242.

⁹² Flavije za Ivana iz Gišale veli da je bio sin nekog Levija, da je bio „čovjek varalica i vrlo lošeg karaktera” i da mu je rat s Rimljanima bio prigoda samo „da se dokopa vlasti”: Flavije, *Judejski rat*, knj. IV, pogl. 2, str. 299 - 300. Usp. LTK, vol. IV, str. 902.

⁹³ Ti su prebjezi ili „razbojnici”, kako ih naziva Flavije, bili toliko objesni da su ne samo likvidirali ugledne Jeruzalemce nego su čak preuzeli i izbor velikog svećenika te na taj položaj samovoljno postavljali „prostake”, kako bi u njima imali istomišljenike i suradnike u svojim bezakonjima. Štoviše, „pretvorili su hram Božji u svoju tvrđavu”, tako da je najsvetije mjesto postalo sjedište njihove tiranije: Flavije, *Judejski rat*, knj. IV, pogl. 3, str. 306 - 307.

Gišale, drugu zeloti koje je predvodio Eleazar ben Simon, a treća je bila skupina ustanika koju je vodio Eleazarov stric Simon ben Giora. Bez zajedničkoga zapovjedništva i ikakve međusobne koordinacije ti su, flavijevskim rječnikom kazano, „razbojnici” međusobno podijelili područja uprave i obrane Jeruzalema: tako je Simon ben Giora sa svojim ljudima držao gornji dio Jeruzalema, tj. sjeverni zid, njegov sinovac Eleazar držao je Hram, dok je ostali dio grada, uključujući i tvrđavu Antoniju, bio u rukama Ivana iz Gišale. Među njima trojicom po broju sljedbenika i oružju prednjačili su Ivan i Simon, a Eleazar po časti i položaju.⁹⁴

Takva nesložnost među Židovima pogodovalo je Vespazijanu koji je, uz discipliniranu vojsku, stekao i novoga saveznika: židovsku razjedinjenost. No, dok se Vespazijan pripremao za pohod na Judeju i napad na Jeruzalem, iz Rima je stigla vijest o smrti cara Nerona (9. lipnja 68.).⁹⁵

S Neronovom smrću nastupila je *longus et unus annus* (68. - 69.), odnosno godina vojne anarhije i građanskog rata tijekom kojega su u kratkom vremenu tri cara – Galba (68. - 69.), Oton (69.), Vitelije (69.), sva trojica izabrana od legija u različitim dijelovima Carstva – podlegla maču i ubijeni jedan za drugim.⁹⁶

Neronova smrt i borba za carsko prijestolje nakratko su prekinuli rimske operacije u Judeji, što je Židovima omogućilo da se u međuvremenu konsolidiraju. No to nije dugo potrajalo, jer se Vespazijan u lipnju 69. godine ponovno vratio opsjedanju Jeruzalema. Ali ne zadugo, jer su ga početkom srpnja spomenute godine istočne legije „izvikale za cara” (69. - 79.).⁹⁷

⁹⁴ „Tres duces, totidem exercitus: extrema et latissima moenium Simon, quem et Bargioram vocabant, mediam urbem Ioannes, templum Eleazarus firmaverat. Multitudine et armis Ioannes ac Simo, Eleazarus loco pollebat”: Tacit, *Historiarum libri*, knj. V, br. 12, str. 490. O međusobnim borbama trojice židovskih vođa za prevlast u Jeruzalemu: Flavije, *Judejski rat*, knj. V, pogl. 1, str. 361–366.

⁹⁵ O Neronu: Blasi, *L'incredibile storia*, str. 54 - 60; DACO, coll. 1455 - 1457; LTK, vol. VII, str. 881 - 882; Veh, *Leksikon*, str. 86 - 88.

⁹⁶ Blasi, *L'incredibile storia*, str., 61 - 72; Svetonio, *Vita dei Cesari*, str. 400 - 453.

⁹⁷ Flavije, *Judejski rat*, knj. IV, pogl. 10, str. 352. Dok je Vespazijan, još kao vojskovođa, jedne prigode prinosiso rimskim bogovima žrtvu na brdu Karmelu, poganski mu je svećenik Bazilid nagovijestio carsko prijestolje: „Quidquid est Vespasiane, quod pars, seu domum extruere seu prolatare agros sive ampliare servitia, datur tibi magna sedes, ingentes termini multum hominum”: Tacit, *Historiarum libri*, knj. II, br. 78, str. 212.

Zapovjedništvo i daljnje operacije prenio je na sina Tita,⁹⁸ koji je u proljeće 70. godine započeo s opsadom Jeruzalema. Dok su unutar jeruzalemskih zidina i dalje trajale svađe i razdori među ustaničkim vođama – Ivan iz Gišale u međuvremenu je uspio preuzeti kontrolu nad Hramom i istjerati Eleazara – Rimljani su u međuvremenu, u krugu od 15 km, posjekli sva stabla uokolo Jeruzalema te oko grada podigli zid (dug 7 km) kako bi spriječili izlazak iz grada, ali i dotok namirnica. U opkoljenom Jeruzalemu mnogi su umirali od gladi, a tijela se preminulih raspadala na ulicama.

80

Hrane je, piše Flavije, počelo ponestajati i samim borcima, pa su i oni krenuli u potragu za živima i mrtvima, sijekući i komadajući ih, u očekivanju da će u njihovoj utrobi pronaći zlato, mrvicu hrane ili ostatke sjemenja, posrćući i teturajući „otvorenih usta kao ‘pobješnjeli psi’”. Jeli su kravlju balegu, kožu, remenje, cipele, ustajalo sijeno, što god bi im se našlo pri ruci. Upadali su u kuće, pljačkali i ubijali, a „kada bi kod kojega nalazili što za jelo, poželjno su gutali makar bilo i krvlju poprskano”. U tom kontekstu Flavije donosi i jedan jezovit primjer neke bogate žene imenom Marija, kćeri Eleazarove, iz sela Bethezuba, s onu stranu Jordana. Ona je, ostavši bez novca i hrane, posve poludjela i ubila vlastito dijete, a zatim ga ispekla i pojela dopola, sačuvavši ostatak za poslije. Namamljeni mirisom pečenoga mesa pobunjenici su provalili u kuću nesretne žene, no vidjevši dopola pojedeno djetetovo tijelo, čak i ovi prokušani ubojice prestravili su se i „drščući izišli iz kuće”.⁹⁹

I nakon što su konačno učinjene sve taktičko-strateške predradnje, Rimljani su u svibnju 70. godine započeli završni napad na Jeruzalem: nakon što je probijen treći i drugi vanjski zid, rimski su vojnici u lipnju na juriš osvojili tvrđavu Antoniju, koju su sravnili sa zemljom, poštedjevši samo jednu kulu u kojoj se smjestio Tit i njegov zapovjedni stožer.¹⁰⁰ Naposljetku je na

⁹⁸ „Igitur validissimam exercitus partem Tito tradit ad reliqua Iudaici belli perpetrandi”: Tacit, *Historiarum libri*, knj. IV, br. 51, str. 422.

⁹⁹ Flavije, *Judejski rat*, knj. VI, pogl. 3, str. 450 - 452; pogl. 8, str. 470. Usp. Montefiore, *Jeruzalem*, str. 31.

¹⁰⁰ Utvrdu Antoniju, kako smo već istaknuli, sagradio je kralj Herod Veliki u neposrednoj blizini Hrama. Bila je, veli Flavije, podignuta na strmoj stijeni visokoj pedeset lakata, dok je sama utvrda bila visoka četrdeset lakata. U njoj je bio stationiran jedan odred rimske vojske koja je održavala javni red i mir, a osobito

red došao i Hram, u koji su se kao zadnju crtu bojišnice i čvrsto uporište povukli ustanički vođe i njihovi pristaše.

3. Hram u pepelu

Hram je imao važnu ulogu u životu židovskoga naroda, jer se smatrao Božjom kućom i prebivalištem usred Božjega naroda. On je bio srce i ponos židovstva, njegovo duhovno središte.¹⁰¹ No budući da je u ratu protiv Rimljana, nakon pada ostalih jeruzalemskih utvrda, postao čvrsto uporište ustanika, Rimljani, unatoč njegovoj sakralnosti, uopće nisu imali dvojbe napasti i to sveto mjesto. Nakon što su dovršili sa zemljanim nasipima, dovukli su ratne sprave – ovnove – za probijanje hramskih zidina. Najjača od tih sprava, piše Flavije, „udarala je šest dana bez prestanka”, ali neuspješno jer su blokovi hramskih zidina, zbog svoje veličine i povezanosti, bili neprobojni. Uviđajući da bi se probijanje hramskih zidina moglo odužiti i Rimljanima moglo donijeti samo štetu, Tit je promijenio strategiju zapovjedivši da se zapale ulazna hramska vrata koja su vodila u vanjsko dvorište Hrama. Na njegovu zapovijed vojnici su „podmetnuli vatru ispod vrata” tako da se srebro kojim su bila obložena vrata brzo topilo i time „otvorilo put vatri do drvenarije”, odakle se ona zatim proširila i zahvatila hramske trijemove. Kako se vatra širila, tako su i rimski vojnici u sve većem broju prodirali u hramsku unutrašnjost, u „Dvorište za pogane”. Ustanici su bili zatečeni i posve zbunjeni. Pa ipak, iako je požar na njih djelovao obeshrabrujuće, tako da su „klonuli tijelom i dušom”, oni ni tada nisu promijenili mišljenje: umjesto da spase što je još preostalo oni su, smatrajući da je spaljivanje Hrama već gotova stvar, još jače „bješnjeli na Rimljane” i pružali otpor.¹⁰²

Sljedećega dana, nastavlja dalje Flavije, dok je jedan dio rimske vojske gasio požar i time legijama pripravljaao ulaz u vanjsko

je bila priprava za vrijeme židovskih blagdana, kada je budno pazila da ne bi došlo do neke pobune. I „kao što je Hram gospodario nad gradom, tako je – piše Flavije – Antonija gospodarila Hramom”: Flavije, *Judejski rat*, knj. V, pogl. 5, str. 387 - 388.

¹⁰¹ O Hramu i njegovu duhovnom značenju: BTSNZ, str. 85 - 94.

¹⁰² Flavije, *Judejski rat*, knj. VI, pogl. 4, str. 453 - 454. O rimskom opsjedanju Jeruzalema, kao i samoubilačkom zanosu Židova, koji su se borili za svaki pedalj grada, na flavijejskoj matrici počiva i upečatljivi narativ drugog pisca židovskih krijena, Montefiore: Montefiore, *Jeruzalem*, str. 32 - 35.

dvorište, Tit je sazvao sve zapovjednike na vijećanje. Glavno je pitanje bilo: što učiniti s Hramom?

Dok su rimski vojskovođe vijećali što učiniti s Hramom, spaliti ga ili ne,¹⁰³ jedan je rimski vojnik 29. kolovoza ubacio komad zapaljena drveta, tj. „glavnju”, u unutrašnjost Hrama. Dok su ustanici pokušavali ugasiti požar, koji je prijetio da uništi i najsvetiji dio Hrama – *Sancta Sanctorum* (Svetinju nad Svetinjama), jedan je vojnik otrčao dojaviti Titu koji je odmah, zajedno s ostalim zapovjednicima, dotrčao gasiti požar zapovjedivši i vojnicima da to i oni čine. Međutim, većina se „pravila da ne čuje njegove zapovijedi” te su, štoviše, i drugima „dobacivali da ubacuju vatru”.¹⁰⁴ Ustanici su već bili izgubili nadu da će zaustaviti požar, a kamo bi god makli, stigao ih je rimski mač; isto je bilo i s narodom.

Nakon što je Tit uvidio da ne može spriječiti gnjev i žestinu svojih vojnika, zajedno je sa zapovjednicima ušao u najsvetiji hramski prostor – Svetinju nad Svetinjama, čiju čistoću nije oskrvnuo ni jedan tuđinac, još od vremena Pompeja, osvajača Palestine (63. pr. Kr.). Tit je zavirio u njezinu unutrašnjost i s poštovanjem razgledao što se u njoj nalazi: uvjerio se da je „sve još uzvišenije” nego što se o Hramu govorilo. Budući da se vatra još nije bila proširila na Svetinju, nego je uništavala obližnje prostorije, izašao je vani i ponovno zapovjedio da se požar ugasi. No „mržnja na Židove i opće ratno bjesnilo” kod rimskih su vojnika nadvladali obzir prema vrhovnom zapovjedniku; čak ih ni strah od kazne nije mogao prisiliti da gase požar. Naprotiv, zapažajući da su vanjski dijelovi hrama bili obloženi zlatom, smatrali su da ga u unutrašnjosti ima još više, vojnici su kriomice od Tita podmetnuli požar i u Svetinju nad Svetinjama.¹⁰⁵

Dok su plameni jezici proždimali Svetinju, ošamućeni i izglednjeni ustanici utrčavali su i istrčavali kroz glavna hramska vra-

¹⁰³ Dok su jedni predlagali, izvještava Flavije, da se treba pridržavati ratnih pravila i uništiti Hram, jer će se Židovi boriti sve dok Hram bude postojao, drugi su pak predlagali da ga treba sačuvati pod uvjetom da ga Židovi napuste i predaju oružje, u protivnom treba ga spaliti jer je u tom slučaju tvrđava a ne Hram. Naspram mišljenju svojih zapovjednika, Tit je smatrao da se „ne treba osvećivati na bezivotnim stvarima, nego na ljudima”. Čak i u slučaju da se Židovi nastave i dalje braniti iz Hrama, ni tada ne bi trebalo spaliti takvo umjetničko djelo, jer time šteta pogađa i Rimljane, kao što će biti i ukras Carstva ako ostane netaknut: Flavije, *Judejski rat*, knj. VI, pogl. 4, str. 455.

¹⁰⁴ Flavije, *Judejski rat*, knj. VI, pogl. 4, str. 456.

¹⁰⁵ Flavije, *Judejski rat*, knj. VI, pogl. 4, str. 457.

ta koja je proždirao požar. Na stubama ispred žrtvenika, koji se nalazio ispred Hrama, tiskalo se nekoliko tisuća civila i ustanika, spremnih da se bore do zadnjeg ili da beznadno izginu. No raspomamljeni legionari, već puni gnjeva i mržnje na Židove, poubijali su ih sve do jednoga – djecu, starce, posvećene (svećenike) i neposvećene – tako da je prostor oko žrtvenika, veli Flavije, „bio pretrpan mnoštvom leševa koji su ležali jedan preko drugoga”. Posljednji otpor pružali su jedino svećenici koji su ostali u Hramu. No i oni su brzo svladani: neki su se predali, dok su se drugi, da ne padnu u rimske ruke, bacali u plamen.¹⁰⁶ Vidjevši da je unutrašnjost Hrama potpuno uništena, u Hram su, gazeći po leševima, ušli rimski vojnici grabeći i pljačkajući hramsko zlato i pokućstvo – sve čega su se domogli – a zatim su zapalili i preostali dio hramskoga zdanja. Veličanstveni Hram nestao je u vatri i krvi. Zbilo se to 29. kolovoza 70. godine, a Flavije primjećuje, „istoga mjeseca i istoga dana u koji su Babilonci nekada spalili Hram”, tj. 586. godine. Možda će netko pomisliti da se radi o neobičnoj slučajnosti, no mi ćemo se radije poslužiti Flavijevim rječnikom te zajedno s njim kazati da nije riječ ni o kakvoj slučajnosti, nego da je „Providnost tako odredila”.¹⁰⁷

No s izgorjelim Hramom bitka za Jeruzalem još nije bila dovršena. Budući da je Jeruzalem oduvijek bio, a i danas je, grad tunela i podzemnih hodnika, preživjeli dio ustanika tim je tunelima pobjegao u grad i povukao se u ilegalu, zadržavši kontrolu nad Gornjim gradom, tako da je Titu trebalo još mjesec dana da zauzme ostatak Jeruzalema. Potpomognuti pomoćnim četama sastavljenima od Sirijaca i Grka, Rimljani su nagrnuli u uske uličice i prolaze: poubijali su, bez razlike, svakoga na koga su naišli, paleći kuće u kojima su stradavali oni koji su se u njih sklonili. Kad je pala noć, a ubijanje prestalo, požar je zavladao ulicama.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Budući da im je Tit pod zakletvom obećao poštediti život, pod uvjetom da predaju hramske dragocjenosti, jedan je od svećenika – imenom Isus, Teburtijev sin – uspio iznijeti dio hramskoga blaga: ruho velikoga svećenika, zlatne svijećnjake i cimet, mirodiju koju je svećenik svakodnevno prinosio kao žrtvu paljenicu, kao i druge dragocjenosti, koje je stavio pred Titove noge, a ovaj mu je, prema zadanom obećanju, poštediti život: Flavije, *Judejski rat*, knj. VI, pogl. 8, str. 471 - 472. Ostale koji su se predali Tit je pogubio, kao što i „priliči svećenicima da stradaju zajedno sa svojim Hramom”: Flavije, *Judejski rat*, knj. VI, pogl. 6, str. 464. O žrtvama paljenicama, najsvetčanijoj židovskoj žrtvi: BTSNZ, str. 98 - 99.

¹⁰⁷ Flavije, *Judejski rat*, knj. VI, pogl. 4, str. 458.

¹⁰⁸ Montefiore, *Jeruzalem*, str. 33 - 34.

Tit je pregovarao s dvojicom židovskih zapovjednika, obećavši im da će im poštedjeti život ako se predaju. Budući da su oni to odbili, Tit je izdao zapovijed da se spali i opljačka Donji grad u kojem je gotovo svaka kuća bila puna leševa.¹⁰⁹ Kad su se ustanički vođe povukli u Herodovu palaču i u Tvrđavu, Tit je podigao zemljane nasipe i sedmoga dana mjeseca *elula* (tj. sredinom kolovoza) Rimljani su krenuli u završni napad i osvojili Tvrđavu. Ustanički vođe, Ivan iz Gišale, nije predao moleći za „milost koju je toliko puta prezreo“; život mu je pošteđen, ali je osuđen na doživotnu tamnicu.¹¹⁰ Drugi ustanički vođa, Simon ben Giora, također se predao: na mjestu gdje se nalazio Hram iznenadno se pojavio iz tunela odjeven u „bijelu košulju preko koje je pričvrstio purpurni ogrtač“. I predao se Rimljanima.

No Flavije se ne zaustavlja samo na Simonovoj predaji, nego ju dodatno, iz svoga kuta gledanja, obrazlaže te veli: „Bog predade Simona u ruke njegovim najvećim neprijateljima radi kazne, pa je tako morao učiniti ono isto zbog čega je mnoge, zbog lažne optužbe da su se s Rimljanima držali, strašno ubijao. Jer zaista nijedan zločin ne može umaći gnjevu Božjem, niti je pravda njegova nemoćna, nego vremenom dostiže kazna one koji se ogriješe o nju, koja je utoliko osjetljivija, ukoliko isti misle da su joj već umakli, jer nije došla odmah poslije djela.“¹¹¹ Poslije je Simon bio glavni lik u trijumfalnoj povorci koja je u čast Titove pobjede proslavljena u Rimu.

U pustošenju i sustavnom razaranju Jeruzalema Rimljani su ubili svakoga koga su stigli, pa tako i siročad i nemoćne: kosti ruke neke žene, pronađene na do vratniku njezine kuće, svjedoče o panici i strahu Židova pred Rimljanima, ali i o rimskom neprastanju.¹¹² Ubrzo su pokolj i svirepo ubijanje dojadili i samim Rimljanima. Stanovnici Jeruzalema stjerani su u koncentracijske logore, podignute u ženskom dijelu hramskoga dvorišta, gdje

¹⁰⁹ Pljačka je bila sveopća. „Svi su vojnici imali toliko plijena – veli Flavije – da je i vrijednost funte zlata u Siriji bila za polovicu pala na cijeni“: Flavije, *Judejski rat*, knj. VI, pogl. 6, str. 463.

¹¹⁰ Flavije, *Judejski rat*, knj. VI, pogl. 9, str. 463.

¹¹¹ Flavije, *Judejski rat*, knj. VII, pogl. 2, str. 482 - 483.

¹¹² O istoj panici svjedoči i dvjesto brončanih novčića pronađenih ispod stubišta u ulici koja je vodila prema Hramu: po svojoj prilici, radilo se o tajnim zalihama skrivenima u posljednjim satima prije pada Jeruzalema.

su ih Rimljani razdvojili: borci su ubijeni, snažniji među njima poslani su u egipatske rudnike, mlađi i oni pristalijega izgleda prodani su u roblje, dio ih je odvojen za borbe s divljim životinjama u areni, a ostali odvedeni u Rim, gdje su ponosno pokazivani rimskoj svjetini prigodom proslave Titove pobjede.¹¹³ Poput Nabukodnozora nekoliko stoljeća prije, i Tit je odlučio izbrisati Jeruzalem s lica zemlje. Flavije je za tu odluku krivio ustanike, pa u tom smislu veli: „Takav je bio, dakle, kraj Jeruzalema, zbog bezumlja ustanika.”¹¹⁴ Rimljani su, po njemu, samo gušili ustanak. I, dakako, ugušili.

Nakon uspješno odrađene zadaće Tit je najistaknutijim legionarima, koji su u tom ratu svojim podvizima uzdigli slavu rimske vojske, iskazao počast i udijelio im nagrade. Svakoga je prozivao po imenu i pohvaljivao, stavljajući im na glavu zlatne vijence, oko vrta zlatne lance, davao im velika zlatna koplja i znakove načinjene od srebra, i svakoga je promaknuo *u viši čin. Nije štedio ni ratnoga plijena pa je obilno dijelio srebro i zlato, dragocjenu odjeću i druge stvari. Zatim je prinio pobjedničku žrtvu te se, zajedno sa svojim zapovjednicima, prepustio trodnevnom slavlju.*¹¹⁵

Spaljivanje i zatim rušenje Hrama, monumentalnog zdanja koje je tako čvrsto i velebno obnovio Herod I. Veliki, nedvojbeno je moralo biti izazov rimskom vojnom inženjerstvu. Kameni ostatci i krhotine preostali nakon rušenja bačeni su u obližnju dolinu, danas gotovo nevidljivu između Brda Hrama i Gornjega grada. Nosivi zidovi Hrama, među kojima i današnji Zapadni zid („Zid plača”), sačuvani su. Kamenje s Herodova Hrama i drugih gradskih zdanja ugrađeno je u mnoge jeruzalemske kuće; njime su se koristili redom svi osvajači i graditelji Jeruzalema, od Rimljana do Arapa, od križara do Osmanlija, više od tisuću godina poslije.

¹¹³ Montefiore, *Jeruzalem*, str. 34.

¹¹⁴ Flavije, *Judejski rat*, knj. VII, pogl. 1, str. 479.

¹¹⁵ Flavije, *Judejski rat*, knj. VII, pogl. 1, str. 480 - 481. Nakon toga je, nastavlja Flavije na istome mjestu, otpustio stranu vojsku, a Desetoj legiji (*Gemina*) povjerio čuvanje Jeruzalema. Dvanaestu pak legiju (*Fulminata*), koja je 66. godine, pod vodstvom Cestija Galla, bila razbijena i umakla pred Židovima (izgubila je svoja orla, moguće samo privremeno), posve je uklonio iz Sirije, gdje je bila stacionirana u Rafaneji (*Raphanaeae*), te je poslao u Melitenu na Eufratu, na granici između Armenije i Kapadocije; poslije se „Gromovita” borila i u Germaniji, gdje je nastala legenda o čudesnoj kiši koja ju je, navodno na molitvu kršćanskih vojnika, spasila u bitci protiv Kvada 172. godine. Preostale dvije legije, Petu (*Macedonica*) i Petnaestu (*Fretensis*), zadržao je sa sobom, do dolaska u Egipat i odlaska u Italiju: O Dvanaestoj legiji: DACO, coll. 1181 - 182.

Kad je riječ o broju stradalih u ovome Prvome židovskom ratu, nitko ga pouzdano ne zna. Tacit kaže da se u opkoljenom gradu nalazilo 600 000 ljudi,¹¹⁶ dok Flavije tvrdi da ih je bilo preko milijun.¹¹⁷ Neovisno o tome koja je brojka točna, svakako ih je moralo biti mnogo, a svi ti ljudi umrli su – što od gladi što nasilnom smrću – a mnogi od njih prodani su u roblje.

Nakon uspješno odrađene zadaće, koju je na njega prenio otac Vespazijan, Tit je prije povratka u Rim krenuo na pobjedničko putovanje. U Cezareji Filipovoj, na današnjoj Golanskoj visoravni, ugostili su ga Berenika i njezin brat: tu je, u gradskoj areni, gledao kako se tisuće židovskih zarobljenika bore jedni protiv drugih, kao i protiv divljih zvjeri, do smrti; tu je doznao i za predaju Simona ben Giora.¹¹⁸ Sličan prizor, gdje 2500 Židova pogibaju u areni, gledao je nekoliko dana poslije i u Cezareji Primorskoj. Još veći broj obijesno je/- poklan u Beirutu, prije njegova povratka u Rim.

Povratak u Rim zasigurno ga je ispunjavao zadovoljstvom. Legije su nakon njegova odlaska dovršile preostalo te „potpuno razorile preostali dio grada i srušile njegove zidine”. Sravnile su grad sa zemljom. „Tako je skončao Jeruzalem – piše Flavije – grad poznat po neviđenoj ljepoti i ‘čuven među svim ljudima’.”¹¹⁹

Tit se vratio u Italiju s obilatim plijenom: među inim, tu je bio stol za izložene kruhove, zlatni sedmerokraki svijećnjak (*menora*), srebrne trublje i druge dragocjenosti; svi ti predmeti prikazani su na Titovu slavoluku u Rimu.¹²⁰

4. Masada

Nakon pada Jeruzalema Židovski rat još nije bio okončan. Rimljanima je još pune tri godine, pod zapovjedništvom Galilejca Eleazara ben Yaira i njegovih 960 sljedbenika, odolijevala Masada (hebr. *mesudah*: bedem, utvrda), koja se uzdizala u pustinji blizu Mrtvog mora.

¹¹⁶ „Multitudinem obsessorum omnis aetatis, virile ac muliebre secus, sexcenta milia fuisse”: Tacit, *Historiarum libri*, knj. V, br. 13, str. 490.

¹¹⁷ „Broj zarobljenih Judejaca u ovom ratu bio je 97 000, a za vrijeme trajanja opsade izgubiše život 1 100 000. Većina su bili Judejci, no ne iz Jeruzalema. Jer za praznik Beskvasnih kruhova bio je došao narod iz svih krajeva u glavni grad”: Flavije, *Judejski rat*, knj. VI, pogl. 9, str. 475. I tu ih je sve zatekla opsada grada.

¹¹⁸ Flavije, *Judejski rat*, knj. VII, pogl. 2, str. 482.

¹¹⁹ Flavije, *Judejski rat*, knj. VII, pogl. 1, str. 479.

¹²⁰ O Titovu dolasku u Rim i pompoznoj trijumfalnoj povorci: Flavije, *Judejski rat*, knj. VII, pogl. 5, str. 491 - 495.

Masada se, veli Flavije, uzdizala na brijegu „ne male površine i znatne visine” koju su sa svih strana okruživale „provalije nepregledne dubine, strme, nepristupačne ljudima i životinjama”. Na tom je brijegu, koji je imao kupolasti oblik i bio visok oko 400 m¹²¹, prvu tvrđavu sagradio veliki svećenik Jonatan Makabejac i nazvao je „Masada”; tvrđava je, dakle, dala ime tomu nepristupačnom brijegu, čija je površina na vrhu iznosila oko 8 hektara ili, kako veli Flavije, „sedam stadija”.¹²² Budući da je zbog svojih prirodnih uvjeta bila praktično neosvojiva, Herod Veliki, u razdoblju 36. – 30., utvrdu je još više dogradio i učvrstio te cijeli vrh brijega opasao „visokim zidom od dvadeset, a širokim osam lakata”, na kojem se nalazilo 37 kula.¹²³ Unutar zidova Herod je sagradio svoju palaču, koju je iznutra luksuzno uredio, a uz nju i niz drugih manjih građevina za svoju obitelj, kraljevsku posluhu i vojne zapovjednike.

Uz palaču i građevine Herod je unutar zidina izgradio i velike cisterne za vodu koje su punile izgrađeni vodovodi i bile dovoljno velike da prime 4000 litara vode, kao i spremišta u kojima je bila „nagomilana velika količina žita, vina, ulja i drugih prehrambenih plodova”. K tomu, opskrbio je tvrđavu i velikom količinom oružja, dovoljnoga za 10 000 ljudi, te velikim količinama željeza, bakra i olova. Dva su razloga zbog kojih je Herod nagomilao sve te stvari u Masadu: 1. jer se bojao da ga Židovi ne zbace s vlasti i dovedu na vlast prijašnju vladarsku kuću (Hasmonejce) i 2. jer se bojao egipatske vladarice Kleopatre, koja je svoga intimnoga prijatelja Marka Antonija stalno nagovarala da ukloni Heroda i njoj preda njegovo kraljevstvo.¹²⁴

Nakon što je Herod Veliki preminuo, u Masadi je sve do izbivanja židovsko-rimskoga rata 66. godine, bio smješten jedan rimski garnizon, kojega je za vrijeme rata uništio židovski vođa Menahem sa svojim zelotima. No nakon što je 70. godine Jeruzalem pao, toj su se skupini pridružili i malobrojni preživjeli jeruzalemski branitelji. Možda bi Rimljani i ostavili na miru Masadu

¹²¹ DACO, coll. 1300; Lujić, *Tragovima*, str. 302.

¹²² Flavije, *Judejski rat*, knj. VII, pogl. 8, str. 507. „Stadij” je mjera za put. Postojali su različiti stadiji: atički stadij iznosio je 177,6 m; olimpijski 192,7 m; pučki 198 m i rimski 185 m: Rebić, *Biblijske starine*, str. 122.

¹²³ Flavije, *Judejski rat*, knj. VII, pogl. 8, str. 507.

¹²⁴ Isto, 508 - 509.

da ratoborni zeloti nisu svojim gerilskim napadima stalno ugrožavali rimske vojnike te ometali promet i sigurnost na cestama.¹²⁵

Da bi stao na kraj tim gerilskim napadima, rimski je zapovjednik Flavije Silva odlučio uništiti Masadu i sve njezine branitelje i time konačno ukloniti zadnje uporište pobune i otpora rimskoj vlasti u Palestini.¹²⁶ Stoga je u drugoj polovici 72. godine odlučno krenuo s Desetom legijom (*Gemina*) na Masadu. Najprije je opkolio cijeli brijeg i opasao ga zidom, kako nitko od opkoljenih ne bi mogao pobjeći, ali i da bi spriječio dotok namirnica u tvrđavu. Zatim je zapovjedio da se na jednoj izbočini brijega – koja se nalazila „tristo lakata” niže od tvrđave i zvala se „Bijela stijena” – napravi zemljani nasip „od sto lakata”, povrh kojega je zatim postavljeno ležište od velikog kamenja „pedeset lakata široko i isto toliko visoko”. Na tome kamenom ležištu sagrađen je zatim toranj „od šezdeset lakata”, s kojega su Rimljani spravama za bacanje kamena i vatre napadali branitelje na zidu tvrđave. Ubrzo je dopremljen i „ovan”, ratni stroj, kojim su Rimljani nakon neprekidnog udaranja probili zid tvrđave. No branitelji su napravili novi zid „od mekane mase”, napravljene od zemlje i balvana, što je oslabilo snagu udaraca rimskih ovnova.

Uviđajući da je udaranje ovnovima nekorisno, Rimljani su primijenili drugu taktiku: ovnove su zamijenili bacačima vatre, zbog čega je drvo u tvrđavi brzo planulo. Rimljane je taj požar isprva obradovao, a zatim ih brzo i obeshrabrio jer je zapuhao sjeverac, koji je „odvraćao plamen od tvrđave i tjerao ga njima u lice”. No iznenada je, „kao Božjom zapovijedi”, piše Flavije, vjetar promijenio pravac: sjeverac se prometnuo u južnjaka koji je nosio vatru prema zidu, koji je uskoro planuo. Rimljani su tu iznenadnu promjenu protumačili tako da im je „Bog saveznik”. U tom su se uvjerenju vratili u logor, odlučni da sljedećega dana napadnu svim snagama.

Uviđajući da će brojčano nadmoćniji Rimljani ipak pobijediti, pred branitelje Masade istupio je njihov zapovjednik Eleazar. Jeruzalem je prestao postojati, a njih je također čekala neizvjesna sudbina – smrt ili ropstvo. Zato je nastupio snažno i održao dirljiv govor:

„Mi smo davno, plemeniti moji prijatelji, odlučili da ne ćemo biti sluge Rimljanima ni bilo kome drugome, osim samome

¹²⁵ Lujčić, *Tragovima*, str. 305.

¹²⁶ DACO, coll. 1300.

Bogu. Bili smo prvi koji smo se pobunili protiv njih; posljednji smo koji se bore protiv njih i meni ne preostaje drugo nego vjerovati da nam je Bog podario veliku milost time što je još uvijek u našoj moći umrijeti hrabro i dično, kao slobodni ljudi, zajedno s našim najdražim prijateljima. Neka naše žene umru prije no što ih oskvrnu; neka naša djeca poginu prije no što okuse ropstvo.”¹²⁷

Muževi su nježno grlili svoje žene i „uzimali djecu u naručje, ljubeći ih sa suzama posljednji put”, dajući im najduži poljubac kojim su se ikada rastajali od njih. Muškarci su poubijali svoje žene i djecu, a zatim je ždrijebom izabrano deset muškaraca da ubiju ostale. Nakon toga je jedan od desetorice ubio ostalu devetoricu, a zatim i sebe. Kolektivno samoubojstvo počinilo je svih 960 branitelja. Iako je jedan židovski pjesnik u svome pjesničkom nadahnuću retroaktivno kazao: „Masada ne smije više nikada pasti”, međutim, Masada je ipak pala. Povijesno i tragično: 16. travnja 73. godine.

Sljedećega dana Rimljani su, prema planu, krenuli u osvaja-nje tvrđave. No umjesto srčanih branitelja, našli su samo njihova mrtva tijela. I dvije preživjele žene, jednu stariju i jednu mlađu, s petero male djece koji su izišli iz podzemnoga hodnika u koji su se bili sakrili. Žene su im ispričale sve što se dogodilo. Čuvši priču i gledajući uokolo mrtva tijela, Rimljane ni najmanje nije obuzela radost pobjednika. Naprotiv, stajali su pred činom koji ih je ispunjavao divljenjem prema „plemenitosti rješenja i nepokolebljivom preziranju smrti”.¹²⁸

Kolektivno samoubojstvo Židova u tvrđavi Masadi ušlo je u rimsku literaturu kao još jedan dokaz da su Židovi čudovišni fanatici. Pišući trideset godina poslije, rimski senator i povjesničar Tacit izražava uvriježeno mišljenje o Židovima kao „zlo-kobnim i odvratnim” bigotima, kojima je „opakost u krvi”, koji ljubomorno njeguju vlastitu pobožnost, a sve ostale preziru (*sed adversus omnes alios hostile odium*), koji su „podani svakojakim pohotama” (*proiectissima ad libidinem gens*), koji, za razliku od Egipćana, vjeruju u bizarne predrasude kao što su jednoboš-

¹²⁷ Flavije, *Judejski rat*, knj. VII, pogl. 8, str. 511 - 512. Usp. Montefiore, *Jeruzalem*, str. 158.

¹²⁸ Flavije, *Judejski rat*, knj. VII, pogl. 8, str. 518 - 519. Od tih dviju preživjelih žena, koje su preživjele kolektivno samoubojstvo, Flavije je prikupio pojedinosti o ovom događaju i, poput Rimljana, nije skrivao divljenje prema hrabrosti svojih sunarodnjaka.

tvo (*Aegyptii pleraque animalia effigiesque compositas venerantur, Iudaei mente sola unumque numen intellegunt*) i obrezivanje (*circumcidere genitalia instituerunt*), koji preziru rimska božanstva i „ne iskazuju štovanje carevima” (*non Caesaribus honor*). Njihovi su običaji, zaključuje gordi rimski senator, „besmisleni i sramotni” (*Iudaeorum mos absurdus sordidusque*).¹²⁹

5. Kršćani i Prvi židovski rat

Prisjećajući se Kristovih riječi: *Kad ugledate da vojska opkoljuje Jeruzalem, tada znajte: približilo se njegovo opustošenje. Koji se tada zateknu u Judeji, neka bježe u gore; a koji u Gradu, neka ga napuste; koji pak u poljima, neka se u nj ne vraćaju, jer to su dani odmazde* (Lk 21, 20 - 21), jeruzalemski su kršćani prije ratnih okršaja napustili Jeruzalem i sklonili se u Pelu, grad u Pereji, smješten s onu stranu rijeke Jordana, zbog čega se to područje nazivalo i Transjordanija (današnji Jordan).¹³⁰

Razlozi koji su jeruzalemske kršćane potaknuli da se sklo-
ne u Pelu isključivo su vjerske naravi, jer su oni Mesiju vidjeli i prepoznali u osobi Isusa Krista, s kojim su se ispunila sva starozavjetna očekivanja (Iv 1, 41; 4, 25). Naspram većini židovskoga naroda, koja Isusa nije smatrala Mesijom nego su i dalje snivali političke i teokratske snove o ponovnoj uspostavi davidovske monarhije,¹³¹ kršćani su vjerovali da se dugo obećavani Mesija pojavio u Isusu Kristu – čije se mesijanstvo pod utjecajem helezizma u kasnijoj kršćanskoj literaturi isticalo izrazima: Gospodin, Spasitelj, Sin Božji, Otkupitelj, Riječ/Logos i dr. – te su, u

¹²⁹ Tacit, *Historiarum libri*, knj. V, br. 5, str. 479 - 481. Usp. Montefiore, *Jeruzalem*, str. 159.

¹³⁰ O Peli: LTK, vol. VIII, str. 253 - 254.

¹³¹ Iako sve židovske skupine nisu imale jednako poimanje o Mesiji (hebr. *māšīāh*, aram. *mešīha*, grč. Χριστός, lat. *Christus*: Pomazanik), kao ni o mesijanskim nadama i kraljevstvu, svi su ipak živjeli u nadi njegova pojave. Dok su, primjerice, u zajednici u Kumranu očekivali proroka koji će posvetiti i pomazati dvojicu mesija, dotle je, s druge strane, među rabinima bilo i onih koji uopće nisu očekivali Mesiju, već samo mesijansko vrijeme, odnosno vrijeme u kojem će se revnije opsluživati Zakon. Spram te manjine, postojala je i većinska židovska struja koja je, pod pritiskom rimskoga orla, očekivala političkoga Mesiju, vladara i ratnika, koji će zasnovati svjetovno kraljevstvo i poraziti neprijatelje Božjega naroda (Rimljane), pri čemu i oni sami, smatrali su, mogu pomoći. Toj su struji pripadali zeloti, sikari i drugi fanatici koji su narod doveli najprije do Prvoga, a zatim i do Drugoga židovskoga rata protiv Rimljana. O Mesiji i mesijanskim nadama: BTSNZ, str. 211 - 217; Tomić, *Savao Pavao*, str. 41 - 43; ORL, str. 571; Da-Don, *Židovstvo*, str. 664 - 669.

skladu s tom vjerom, otklonili svako drugo poimanje o političko-me mesijanizmu koje je bilo tako živo među njihovim sunarodnjacima. Stoga, kada je došlo do židovske pobune, odnosno do rata protiv Rimljana, oni su napustili Jeruzalem te su se, prema jednoj predaji koju prenosi Euzebije Cezarejski, sklonili u Pelu. Euzebije piše: *Narodu Jeruzalemske crkve nekim je proroštvom, po objavljenju, upravljenom tamošnjim odličnicima, bilo zapovjedbano da prije rata napuste grad i nastane se u određenom gradu u Pereji. Naziva se Pela. Tu su se iz Jeruzalema preselili oni koji su povjerovali u Krista. Tako su sveti muževi u potpunosti ostavili taj židovski kraljevski glavni grad.* Međutim, kada je rat završio i rimske legije pod Titovim zapovjedništvom osvojile Jeruzalem, predstojnici jeruzalemske Crkve, a s njima predvođeni i kršćani, ponovo su se vratili u „židovski kraljevski glavni grad”.¹³²

6. Židovska reorganizacija nakon razaranja Hrama

S uništenjem Hrama prestale su hramske žrtve te doku-nut Sanhedrin (Sinedrij) i institucija velikog svećenika. Od svih sljedbi židovsku su katastrofu 70. godine preživjeli samo farizeji. Takvo stanje prisililo je Židove na reorganizaciju vjerskoga života i bogoštovlja. Vodstvo su preuzeli upravo preživjeli – farizeji. S rimskim dopuštenjem oni su, u razdoblju 70. - 80. godine, u Jamniji (grč. *Ἰαμνεία*, prema hebr. *Jabneh*, *Jabne'el*: Bog gradi), davnome filistejskom gradu na Sredozemnome moru, zasnovali novo duhovno središte židovstva, kojega je utemeljitelj bio rabin Johanan ben Zakaj.¹³³ Za vjersku pouku uvedena je *ješiva*¹³⁴ u

¹³² Euzebije, knj. III, pogl. 5, br. 3, str. 307. Usp. G. JOSSA, *Il cristianesimo antico. Dalle origini al concilio di Nicea*, Carocci editore, Roma, 2009⁴, str. 35.

¹³³ Johanan ben Zakaj (47. pr. - 75. po. Kr.) glasoviti je *tanait* (rabin) i vođa židovskog pučanstva prvih godina nakon rušenja Drugoga ili „Herodova” hrama, koji je održavao duhovno središte u Jamniji (70. - 80.). Bio je učenik također glasovitoga rabina Hilela i suprotstavljao se saducejima. U vrijeme Prvoga židovskoga rata suprotstavio se zelotima u Jeruzalemu i zalagao se za mir s Rimljanima. Uviđajući da njegovo mišljenje nije prihvaćeno, potajno je sa svojim učenicima, skrivajući se u lijesu, napustio Jeruzalem i dobio rimsko dopuštenje za nastanjivanje u Jamniji, gdje je osnovao novo duhovno središte židovskoga naroda, iz kojega su izišli glasoviti velikani židovskoga naroda, kao što su rabi Eleazar, rabi Jehošua, rabi Akiva i drugi koji su nastavili voditi židovski narod. Godine 70., nakon rušenja Hrama i smrti Simona ben Gamaliela, imenovan je *nasijem* (knez, predsjednik, patrijarh): Da-Don, *Židovstvo*, str. 712.

¹³⁴ Ješiva (hebr. *jēšibāh*: sjedenje, sjednica) jest ustanova za proučavanje *Tore* nakon završenoga osnovnoga školovanja. Postojala je niža ješiva (*ješiva ketana*), tj. srednja škola, i viša ješiva (*ješiva gevoha*), za stariju dob. Ješive su tijekom povijesti

kojoj su rabini, usporedno s vjerskom poukom, nastojali sačuvati židovsko jedinstvo i nacionalni identitet. Rimskim je dopuštanjem u Jamnji uspostavljen i novi Sinedrij koji je osiguravao pravni status židovskom narodu. Vjerski i bogoštovni život poprimili su novo uređenje: hramsku službu i žrtvene obrede, koji su s uništenjem Hrama nestali, zamijenile su: redovita molitva *Schema Jisrael* (*Čuj, Izrael*), 18 molbenica (prošnji),¹³⁵ milostinja i vjernost prema *halakhah*, tj. propisu koji je uređivao život Židova. Time se nastojalo spriječiti različita tumačenja Zakona proglašavajući samo Hilelsku školu, koja je u Isusovo vrijeme bila samo jedna od mnogih, kao službeni nauk, što je prouzročilo odbacivanje svih drugih oblika koji su postojali u židovstvu. Prije Bar Kokbina ustanka i Drugoga židovskoga rata (132. - 135.) rabinat se iz Jamnije premjestio u Galileju, gdje su nakon rata nastale nove škole pismoznanaca koje su inauguirale razdoblje tzv. „rabinskog židovstva”.¹³⁶

ZAKLJUČAK

Prema biblijskim tekstovima, poglavito starozavjetnima, Bog je židovski narod izabrao kao svoj „Izabrani narod”. I kao Božje izabranje, ni jedan narod nije opominjan kao židovski, i ni jedan vođen kao židovski. I ni jedan nije imao onoliko opominjača, propovjednika i proroka kao židovski narod, od početnoga kraljevstva do njegove razdiobe i cjepkanja: u velike dane pobjedonosnih kraljeva, u tužne dane progonstva, u suzne dane sužanjstva, u nesretne dane raspada; u sretne dane kratkotrajne samostalnosti i u trpke dane gorke podčinjenosti. Razni su ga osvajači htjeli izbrisati s lica zemlje i zatrti njegov duh. Vespazijan se, primjerice, na svome kovanom novcu razmetao natpisom *Judaea capta* na kojemu, pod palminim drvetom, sjedi nemoćna žena u

djelovale u svim područjima gdje je živjelo židovsko stanovništvo, jer proučavanje *Tore*, koja je namjesto Hrama postala „duhovnom domovinom”, nije bilo fakultativno, već obvezujuće. U ješivi se i dandanas školuju rabini i *dajani* (vjerski sudci): Da-Don, *Židovstvo*, str. 742 - 743.

¹³⁵ U 12. molbenici zazivalo se izopćenje svih otpadnika (*birqat haminim*) te se molilo da iščeznu i iz knjige života budu izbrisani svi klevetnici i otpadnici. Među *haminim* (heretici, otpadnici) našli su se i *nozrim*, tj. kršćani. Time se željelo pokazati da su oni za jamnjijski rabinat i novouspostavljeni Sinedrij otpadnici koje treba udaljiti od službene sinagoge i prekinuti s njima sve odnose: K. S. Frank, *Manuale di storia della chiesa antica*, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 2000., str. 80.

¹³⁶ Isto.

suzama, a nad njom se nadvija goropadni muškarac oslonjen na koplje, koji predstavlja Rim. Na Titovu slavoluku u Rimu, koji je dovršio njegov brat i car Domicijan, vidljivi su krakovi židovskoga svijećnjaka, koji su okrenuti prema gore, ali nalik na trozub: nije poznato je li to učinjeno namjerno ili je posrijedi umjetnikova pogrješka. Bila pogrješka ili ironija, židovska je *menora* i dalje ostala jedan od neizbrisivih i neuništivih simbola Izraela. Upravo kao i Masada, koja je, istina, pala, ali duše njezinih 960 branitelja kroz stoljeća, i danas, viču da je živa. Može pretrpjeti poraz, stradati i izginuti, ali ne i umrijeti. Jer Božje izabranje ne umire.

THE HOMELAND OF JESUS AFFECTED BY HISTORICAL
CHANGES: FROM ALEXANDER THE GREAT TO TITUS
FLAVIUS (336 BC - 73 AD)

Summary

Palestine, or the Holy Land for Christians, has always attracted curiosity and aroused different feelings because of its spiritual and profane history, which is the theme of this work, divided into three parts. The first part deals with the Hellenistic and Maccabean Periods, specifically the rules of two Hellenistic dynasties (the Egyptian Ptolemy and the Syrian Seleucid) in Palestine and the Jewish struggle for independence, led by the priest Mattathias and his sons. The second part, entitled "Palestine under Roman Rule", elaborates on the Roman conquest and control of Palestine, whether by the Roman governors (prefects or procurators) or the Herodian royal dynasty, which ruled over Palestine as a Roman ally. The third part, entitled "The First Jewish War (66-70)", deals with the causes of the Jewish revolt against Roman rule and its suppression, in which Roman legions under Tito's command destroyed Jerusalem, and the Jerusalem Temple, the heart and pride of Judaism, turned to dust and ashes. Roman war operations ended dramatically with the siege of the Masada fortress and its fall in 73. The final part touches on Christians who did not fight in the war, the reconstruction of Judaism after the Temple's destruction and a chronology of important events.

Keywords: Hellenistic rulers, Maccabees, Romans, Herodian dynasty, Jerusalem, Temple, Masada.

KRONOLOGIJA BITNIH DOGAĐAJA

Prije Krista

323. – 165. Palestina pod vlašću egipatskih Ptolomejevića i sirijskih Seleukovića.
198. Pobjedom kod Paniona, Antioh III. podlaže Palestinu pod vlast Seleukovića.
175. – 164. Vladavina Antioha IV. „Epifana”: prorok Danijel (11, 21) opisuje ga kao „nitkova kome ne pripada kraljevska čast”.
167. Židovski svećenik Matatija iz Modine diže ustanak protiv Antioha IV.
166. Vodstvo „Makabejskog ustanka” preuzima Matatijin sin Juda, zvani „Makabej”.
165. Nakon pobjedonosnih bitaka kod Emausa i Bet Sura Juda Makabej ulazi u Jeruzalem i čisti oskvrnuti Hram: uvodi blagdan *Hanuku* (Posvećenja Hrama).
- 134.-104. Vladavina velikog svećenika Ivana Hirkana I.: Palestina postaje samostalna, što su priznali i Rimljani; Hirkan je porušio samarijsko svetište na brdu Garizimu.
104. – 103. Vladavina Jude Aristobula I., Hirkanova sina, koji uz službu velikog svećenika uzima i naslov kralja; Galileju i Itureju pridružuje području svoje vladavine.
103. – 76. Vladavina Aleksandra Janeja, brata Aristobula I., koji proširuje svoju vlast na Gazu te zauzima helenističke gradove Pelu, Gerasu i dr. (poslije poznati pod nazivom *Dekapolis*).
76. – 63. Vladavina Salome Aleksandre, udovice kralja Aleksandra Janeja: velikosvećeničku službu povjerila je starijem sinu Hirkanu II., koji se povezuje s farizejima. Nakon njezine smrti pobunio se mlađi sin Aristobul II., koji se povezoao sa saducejima: svađa dvojice braće oko prijestolja otvara put rimskoj intervenciji.
63. Rimski vojskovođa Gnej Pompej osvaja Jeruzalem: Palestina ulazi u sastav Rimske Republike.
63. – 37. Rimljani na važne položaje u Palestini postavljaju sebi odane ljude
37. – 4 . Vladavina Heroda Velikoga, kojemu Rim (30. godine) potvrđuje kraljevski naslov.

4. Umire Herod Veliki. Područje njegove vladavine Rim razdjeljuje među trojicom preživjelih sinova: *Arhelajem* (4. pr. Kr. – 6. po. Kr.: dobio je na upravljanje Judeju, Samariju i Idumeju), *Filipom* (4. pr. Kr. – 34. po. Kr.: dobio je Bataneju, Itureju, Trahonitidu i Auranitidu) i *Antipom* (4. pr. Kr. – 39. po. Kr.: vladao je Galilejom i Perejom; utamničio je Ivana Krstitelja u tvrđavu Maheront, a zatim naredio da mu se odrubi glava). Ni jedan od njih nije imao naslov kralja: prvi je bio etnarh, a druga dvojica tetrarsi.

Poslije Krista

26. – 36. Poncije Pilat obnaša službu prefekta u Palestini, sa sjedištem u Cezareji Primorskoj (*Caesarea Marittima*); osudio je na smrt Isusa iz Nazareta.
41. – 44. Vladavina Agripe I., tijekom koje je prekinuta služba rimskoga prefekta; car Klaudije dao mu je naslov kralja; vlast mu se protezala cijelim područjem kojim je nekoć vladao njegov djed Herod Veliki; za njegove vladavine mučeničkom je smrću umro Jakov Stariji, brat apostola Ivana; nakon njegove vladavine ponovno je uspostavljena služba rimskih namjesnika – prokuratora.
49. Zbog nereda koji su se pojavljivali među rimskim Židovima '*impulsore Chresto*' (poradi Krista), car Klaudije protjeruje Židove iz Rima
64. – 66. Prokuratorsku službu obnaša Gesije Flor, jedan od najgorih prokuratora: za njegova upravljanja izbija *Prvi židovski rat* protiv Rimljana koji traje četiri godine (od 66. do 70.); vodstvo rata car Neron povjerio je iskusnom vojskovođi Vespazijanu.
70. Tit završava djelo što ga je započeo njegov otac Vespazijan: guši židovski ustanak; Hram je spaljen.
70. – 80. Nakon pada Jeruzalema i uništenja Hrama, Johanan ben Zakaj u Jamniji osniva novo duhovno središte židovstva.
73. U rimske ruke pada posljednje židovsko uporište, utvrda Masada, koju je zajedno s 960 sljedbenika hrabro branio Eleazar ben Yair.
132. – 135. Drugi židovski ustanak, pod vodstvom Šimuna bar Kohbe, koji je ugušio car Hadrijan: na mjestu porušenog Jeruzalema podignut je novi grad pod imenom *Aelia Capitolina*, a na mjestu Hrama sagrađen je novi (poganski) hram, posvećen Jupiteru Kapitolskom.